

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΟ ΕΤΟΣ
2006-2007
Δ' ΕΞΑΜΗΝΟ (ΕΑΡΙΝΟ)
Β' ΕΤΟΣ

ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΑ ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

(ΕΠΟΠΤΕΙΑ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ κ. Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ και
ΛΕΚΤΟΡΑΣ κ. ΣΠ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ)

ΜΕ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕΛΕΤΗΣ:

<< ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ >>

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΝΑ
Α.Μ. 1340200500106

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	2
A) ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
B) ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	10
I) Συμμετοχή στην οικονομική ζωή, άρθρο 5 παράγρ. 1, σε συνδυασμό με το άρθρο 106.....	10
α) ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ	15
β) ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΩΣ	17
γ) ΦΟΡΕΙΣ - ΠΕΔΙΟ ΙΣΧΥΟΣ	20
δ) ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ.....	21
II) Το δικαίωμα της εργασίας άρθρο 22 παράγρ. 1 του Συντάγματος και η Επαγγελματική ελευθερία.....	25
α) Η συνταγματική προστασία της εργασίας.....	25
β) Περιεχόμενο και λειτουργίες του δικαιώματος εργασίας.....	27
αα) Διασφάλιση της θέσης εργασίας.....	27
ββ) Αξίωση για ίση αμοιβή για ίση εργασία.....	28
γγ) Αξίωση για δίκαιες, ασφαλείς και υγιεινές συνθήκες εργασίας.....	29
δδ) Ελευθερία επιλογής και αλλαγής επαγγέλματος, ελευθερία ασκήσεως του επαγγέλματος, ή εργασίας, εκπαιδεύσεως και επιμορφώσεως, απαγόρευση αναγκαστικής εργασίας.....	30
εε) Περιορισμοί	31
ζζ) Επίταξη εργασίας.....	33
III) ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ	34
α) Η συνδικαλιστική ελευθερία ως ατομικό δικαίωμα	35
β) Η συνδικαλιστική ελευθερία ως συλλογικό δικαίωμα	36
γ) Η συνδικαλιστική ελευθερία ως θεσμική εγγύηση.....	36
IV) Η ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ.....	37
V) ΑΠΕΡΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΑΠΕΡΓΙΑ	39
α) Απεργία.....	39
β) Ανταπεργία	41
VI) ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΣΤΟ ΑΡΘΡΟ 17	41
α) Γενικά θέματα.....	41
β) Η ελευθερία της ιδιοκτησίας.....	42
VII) ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ	44
Προϋποθέσεις.....	45

α) Η δημόσια ωφέλεια.....	45
β) Η καταβολή πλήρους αποζημίωσης.....	48
γ) Διαδικασία	50
δ) Περιπτώσεις άρσης της απαλλοτρίωσης	51
ε) Ειδικές απαγορεύσεις απαλλοτρίωσης	52
στ) Ιδιοκτησία και περιβάλλον	52
VIII) Επίταξη πραγμάτων:.....	54
IX) Κρατικοποίηση επιχειρήσεων	55
X) ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	58
Π Ε Ρ Ι Λ Η Ψ Η.....	60
ΒΑΣΙΚΑ ΛΗΜΜΑΤΑ:	63
Βιβλιογραφία	64
Νομολογία.....	65

ΤΟ ΘΕΜΑ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

A) ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από τον πολιτικό χώρο, ως χώρο ανταγωνισμού για την ανάληψη και τη διαχείριση της πολιτικής εξουσίας, διακρίνεται **ο οικονομικός χώρος**, στον οποίο διεξάγεται ο αγώνας για την απόκτηση οικονομικών αγαθών, ο χώρος του οικονομικού ανταγωνισμού στον οποίο κατατάσσονται οι οικονομικές ενέργειες του ανθρώπου. Στον οικονομικό χώρο περιλαμβάνονται οι διαδικασίες παραγωγής και διανομής των αγαθών.

Ο συντακτικός νομοθέτης καθιερώνει με συνταγματικές διατάξεις συγκεκριμένο οικονομικό σύστημα, δηλαδή συγκεκριμένη μορφή οργάνωσης και λειτουργίας του οικονομικού χώρου της οικονομικής διαδικασίας ως διαδικασίας παραγωγής και διανομής των οικονομικών αγαθών. **Στο οικονομικό σύστημα** περιλαμβάνεται η συνολική οικονομική οργάνωση και η οικονομική λειτουργία.

Η οικονομία προσδιορίζεται ως το σύνολο των θεσμών και μέτρων με σκοπό τη συστηματική κάλυψη της ανθρώπινης ανάγκης με την παραγωγή και διανομή των αγαθών που βρίσκονται σε στενότητα. Η έννοια των αγαθών περιλαμβάνει εκτός από τα υλικά και τα άυλα αγαθά, τα οποία εμφανίζονται ως παροχή υπηρεσιών και περιουσιακά δικαιώματα. Ο σκοπός της οικονομικής δράσης συνίσταται στη μείωση της υπάρχουσας στενότητας αγαθών με την αξιοποίηση των παραγωγικών παραγόντων.¹

Η σχέση δικαίου και οικονομίας με τη μορφή της ρύθμισης της οικονομικής δραστηριότητας από το δίκαιο αποτέλεσε αντικείμενο επιστημονικής μελέτης και διερεύνησης. Οι κυριότερες απόψεις που έχουν διατυπωθεί ως προς τη σχέση δικαίου και οικονομίας είναι: α) **Η θεωρία του ιστορικού υλισμού, ή οικονομικού ντετερμινισμού.** Κύριοι

---

¹ Γέροντας Απόστολος, Δημόσιο Οικονομικό Δίκαιο, σελ. 11 και σελ. 7 επ., Βελέντζας Ι., Οικονομικό Δίκαιο, σελ. 11 και σελ. 7 επ., Βελέντζας Ι., Οικονομικό Δίκαιο, 1987, σελ. 155 επ., Τάχος Αναστ., Διοικητικό Οικονομικό Δίκαιο 1985, σελ. 25 επ.).

εκπρόσωποί της είναι ο Karl Marx και ο Friedrich Engels. Κατά τη θεωρία αυτή η οικονομία αποτελεί τη βάση όλων των άλλων κοινωνικών φαινομένων. Βάση και πρωταρχικό αίτιο της κοινωνικής δράσης είναι η οικονομική δράση. Συνεπώς και το δίκαιο συνιστά αποτέλεσμα της οικονομίας δημιουργείται και επηρεάζεται από τους υλικούς παράγοντες. Επομένως οι κανόνες δικαίου προκύπτουν από τα οικονομικά γεγονότα.

β) Η θεωρία της λογικής προτεραιότητας του δικαίου, ή της υπεροχής του δικαίου απέναντι στην οικονομία. Κύριος εκπρόσωπός της είναι ο Rudolf Stammler. Κατά τη θεωρία αυτή το δίκαιο αποτελεί τη λογική μορφή της οικονομίας και η οικονομία την ύλη του. Η ύλη υπάγεται στη μορφή γιατί τα οικονομικά φαινόμενα ρυθμίζονται εξωτερικά με τους κανόνες δικαίου. Η οικονομία συνιστά εφαρμογή του δικαίου και υλοποιεί τους σκοπούς του δικαίου.

γ) Η θεωρία της αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης του δικαίου και της οικονομίας. Κύριοι εκπρόσωποί της είναι ο Max Weber και ο Antonio Gramsci. Το δίκαιο και η οικονομία τελούν μεταξύ τους σε σχέση αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης. Το δίκαιο επηρεάζεται και διαμορφώνεται κυρίως από τα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα, τα οποία μεταβάλλονται με ταχύτητα μεγαλύτερη από εκείνη του δικαίου, το οποίο εκ των υστέρων επικυρώνει απλώς τις συγκεκριμένες οικονομικές σχέσεις. Από την άλλη το δίκαιο επηρεάζει την οικονομική δραστηριότητα, τη διαμορφώνει και την κατευθύνει, άρα οι ιδιώτες προσανατολίζουν την οικονομική τους δράση στους στόχους που χαράσσονται από το κράτος και εναρμονίζουν τη δραστηριότητά τους στις ισχύουσες νομικές ρυθμίσεις.

Στις σύγχρονες συνθήκες ανταποκρίνεται η διάκριση του δικαίου σε πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό. Η τριμερής αυτή θεμελιώδης διάκριση αναφέρεται όχι μόνο στη ζωή του ατόμου, αλλά και στη ζωή του συνόλου. Στην κοινωνική περιοχή κυριαρχεί ο άνθρωπος ιδιώτης σε

όλες του τις μορφές και τις βιοτικές σχέσεις. Στην πολιτική περιοχή κυριαρχεί ο πολίτης και στην οικονομική ο εργαζόμενος άνθρωπος. Στον οικονομικό χώρο διεξάγεται ο αγώνας για την απόκτηση οικονομικών αγαθών, ο οικονομικός ανταγωνισμός και κατατάσσονται οι οικονομικές ενέργειες του ανθρώπου. Ο πολιτικός χώρος είναι ο χώρος του ανταγωνισμού για την ανάληψη της πολιτικής εξουσίας. Οικονομική, κοινωνική και πολιτική διάσταση δεν αποτελούν στεγανά διαμερίσματα. Αντιθέτως αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοεπηρεάζονται.²

Οικονομικό δίκαιο είναι το σύνολο των κανόνων που θεσπίζονται εν όψει σκοπών οικονομικής πολιτικής. Στο οικονομικό δίκαιο εντάσσονται όλες οι ρυθμίσεις που αφορούν οικονομικές σχέσεις. Το δημόσιο οικονομικό δίκαιο είναι το δίκαιο της κρατικής παρέμβασης και περιλαμβάνει κανόνες που διέπουν το νομικό πλαίσιο των κρατικών επεμβάσεων στην ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία και τους θεσμούς της κρατικής οικονομικής και επιχειρηματικής δραστηριότητας³.

Τα συνταγματικά δικαιώματα είναι τα παρεχόμενα στα άτομα και ως μέλη του κοινωνικού συνόλου θεμελιώδη πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα, τα οποία αποτελούν τις βασικές εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας. Το **αμυντικό** περιεχόμενό τους στρέφεται κατά της κρατικής και κάθε άλλης εξουσίας, ενώ το **προστατευτικό** περιεχόμενό τους στρέφεται μόνο προς το κράτος αξιώνοντας παροχή βοήθειας για την απόκρουση κάθε απειλής. Το **εξασφαλιστικό** περιεχόμενό τους, εφ' όσον αναγνωρίζεται, στρέφεται προς το κράτος αξιώνοντας την παροχή των απαραίτητων μέσων για την άσκηση του δικαιώματος.

Το Σύνταγμα απορρίπτει τον ατομοκεντρισμό υπέρ μιας αντιλήψεως του δικαίου και προαγωγής του κοινωνικού κράτους και

---

² Δημητρόπουλος Ανδρέας, Γενική Συνταγματική Θεωρία, 2004, σελ. 66.

³ Αναστόπουλος Ι., Σημειώσεις Δημοσίου Οικονομικού Δικαίου, 1986, σελ. 2

αποσκοπεί τη σύνθεση της προβολής του ανθρωποκεντρισμού με την απόρριψη του ατομοκεντρισμού, στο άρθρο 25 γίνεται λόγος «για τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου» και προσανατολίζεται η αναγνώριση και προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην πραγματοποίηση της κοινωνικής προόδου εν ελευθερία και δικαιοσύνη. Το Σύνταγμα δεν υποκαθιστά το σύνολο στο άτομο, (πράγμα που θα ανέτρεπε ουσιαστικά τον ανθρωποκεντρισμό του), αλλά στις περιοχές όπου είναι πιθανή η σύγκρουση περιορίζει ρητώς το ατομικό δικαίωμα υπέρ της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και του γενικού συμφέροντος.

Οι περιοχές όπου η σύγκρουση αυτή υπάρχει δυνάμει πάντοτε είναι η ατομική ιδιοκτησία και η ατομική οικονομική δραστηριότητα. Το Σύνταγμα προστατεύει και τις δύο, την ιδιωτική οικονομική δραστηριότητα μάλιστα για πρώτη φορά ρητώς στο άρθρο 5 παράγραφος 1 και κατ' εξαίρεση της δυνατότητας αναθεώρησης, άρθρο 110 παράγραφος 1. Συγχρόνως όμως για πρώτη φορά τονίζει το Σύνταγμα τα όρια των δικαιωμάτων αυτών ορίζοντας στο άρθρο 17 παράγρ. 1 «τα εκ της ιδιοκτησίας δικαιώματα δεν δύνανται να ασκούνται εις βάρος του γενικού συμφέροντος». Για πρώτη φορά επίσης προβλέπει το Σύνταγμα στο άρθρο 24 σειρά περιορισμών της ιδιοκτησίας υπέρ του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος της χωροταξικής αναδιαρθρώσεως της χώρας και της πολεοδομικής ενεργοποίησεως και αναμορφώσεως. Επίσης, επεκτείνει τις δυνατότητες της κρατικής παρεμβάσεως με τη ρύθμιση της εξαγοράς επιχειρήσεων και της αναγκαστικής συμμετοχής σ' αυτές του κράτους στο άρθρο 106 παράγραφ. 3 -5. Γενικά το Σύνταγμα τονίζει την κοινωνική δέσμευση της ιδιοκτησίας στενεύοντας τα κοινωνικά πλαίσια εντός των οποίων και μόνο την προστατεύει.

Την προστασία της ιδιωτικής οικονομικής δραστηριότητας το Σύνταγμα τη συνδέει με το δικαίωμα αναπτύξεως της προσωπικότητας

εφόσον το άτομο δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.

Εξίσου σπουδαία όμως και χαρακτηριστική για την απόρριψη του ατομοκεντρισμού είναι η διάταξη του άρθρου 106 παράγραφος 2 κατά την οποία η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται εις βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρεπείας ή επί βλάβη της εθνικής οικονομίας.

Στο πλαίσιο της κοινωνικοποίησης των δικαιωμάτων που επιφέρει το άρθρο 25 παράγρ. 1 του Συντάγματος το Σύνταγμα δεν αποσκοπεί στη ρύθμιση μόνον της οργάνωσης του κράτους, αλλά του συνόλου των παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων. Έτσι η αρχή του κοινωνικού κράτους και το πλέγμα των συνταγματικών διατάξεων στις οποίες αυτή ερείδεται συγκαθορίζει τον πολιτιολογικό τύπο του σύγχρονου κράτους ως προς το λεγόμενο οικονομικό και κοινωνικό Σύνταγμα. Το οικονομικό σύστημα που προστατεύεται από αυτή και το συνολικό πλέγμα των συνταγματικών ρυθμίσεων, ιδίως αυτές του άρθρου 5 παράγραφ. 1 και 3 (οικονομική ελευθερία), και άρθρο 17 (προστασία της ιδιοκτησίας), ως προς την καθιέρωση της παραδοσιακής καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς και των συναφών με αυτή ελευθεριών και αυτές των άρθρων 25 παραγρ. 2 και 4, 106 και 17 παράγρ. 1 του Συντάγματος, ως προς τις κοινωνικές υποχρεώσεις και τον προσανατολισμό της κρατικής δράσης είναι οι λεγόμενοι στη Γερμανία «κοινωνική οικονομία της αγοράς» ή «κοινωνικά δεσμευμένη ελεύθερη οικονομία». Η αρχή του κοινωνικού κράτους δεν καθιστά απλώς ανεκτούς τους περιορισμούς στην οικονομική ελευθερία και ιδιοκτησία, αλλά επιβαλλόμενους ως κρατική υποχρέωση, τόσο για να αντιμετωπιστούν οι επιβλαβείς παρενέργειες της ανεξέλεγκτης ελευθερίας της αγοράς, όσο και για να κατοχυρωθούν και

προωθηθούν οι συνταγματικές αξίες της κοινωνικής δικαιοσύνης και ουσιαστικής ισότητας.⁴

Μέσω της αρχής του κοινωνικού κράτους πραγματοποιείται μία νέα ανάγνωση και ερμηνεία των παραδοσιακών ελευθεριών. Οι βασικότερες αλλαγές που επιφέρει η νέα αυτή θεώρηση είναι οι εξής: **α)** Η οικονομική ελευθερία και ιδιοκτησία δεν κατέχουν πλέον το κέντρο του συστήματος προστασίας των δικαιωμάτων. Όπως γράφει ο Σταθόπουλος «Το Σύνταγμα αναφέρεται μόνο έμμεσα στην οικονομική ελευθερία σαν μία εκδήλωση των ελευθεριών του ατόμου, εκδήλωση μάλιστα συχνά μειωμένης σημασίας σε σχέση με τις άλλες ελευθερίες. Στο πλαίσιο αυτό επιβάλλονται λειτουργικοί περιορισμοί στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία (άρθρο 17 παράγρ. 1) και στην εν γένει οικονομική ελευθερία, άρθρο 106 παράγρ. 2, ώστε να μην ασκούνται σε βλάβη του δημόσιου συμφέροντος ή της Εθνικής οικονομίας». **β)** Τα δικαιώματα λειτουργούν ως αντικειμενικοί κανόνες δικαίου υποχρεώνοντας το κράτος σε θετικές ενέργειες για την εγγύηση και προστασία τους. Η νέα αυτή πολιτειακή υποχρέωση κατοχυρωνόταν ρητά στο Σύνταγμα του 1975 στο άρθρο 2 παράγρ. 1 και ιδίως στο άρθρο 25 παράγρ. 2. Ήδη η νέα ισχυρότερη μετά την αναθεώρηση του 2001 διατύπωση του άρθρου με την προσθήκη της παραγρ. 5 επεκτείνει τις κανονιστικές συνέπειες της αρχικής, παράγρ. γ, η αρχή της ισότητας αποκτά πλέον ουσιαστικό και όχι μόνο τυπικό περιεχόμενο. Τούτο ενισχύεται ακόμη περισσότερο με τη νέα μετά την αναθεώρηση του 2001 διάταξη του άρθρου 106 παράγρ. 2 εδάφ. β, η οποία ορίζει ότι: «Το κράτος μεριμνά για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη και ιδίως σε βάρος των γυναικών». Η ρύθμιση μάλιστα, δεν αφορά μόνον τις σχέσεις των φύλων, αλλά κάθε περίπτωση υφισταμένων ανισοτήτων.

---

⁴ Μιχ. Σταθόπουλου, Οικονομική Ελευθερία, Οικονομικό Σύνταγμα και Σύνταγμα, Το Σ 1981, σελίς 527 και Γ. Κατρούγκαλος : Τα Κοινωνικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Σάκουλα 2006, σελ. 76.

Εφ' όσον η αρχή του κοινωνικού κράτους, ως θεμελιώδης αρχή του Συντάγματος συγκαθορίζει την πολιτειολογική μορφή της πολιτείας, κατά το άρθρο 110 παράγρ. 1 το σύνολο των κοινωνικών δικαιωμάτων και των βασικών ρυθμίσεων του οικονομικού Συντάγματος πρέπει να θεωρούνται διατάξεις θεμελιώδεις και μη αναθεωρητέες.

Το Σύνταγμα προβλέπει ρητώς και κατοχυρώνει τα οικονομικά δικαιώματα και συγκεκριμένα:

1) Στο άρθρο 5 παράγραφος 1, σε συνδυασμό με το άρθρο 106 τη συμμετοχή του πολίτη στην οικονομική ζωή με την προβληματική υπό τον όρο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας,

2) Το δικαίωμα της εργασίας και την επαγγελματική ελευθερία στο άρθρο 22,

3) Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας στο άρθρο 17 και

4) Τη συνδικαλιστική ελευθερία στο άρθρο 23, τα οποία και θα αναλύσομε κατωτέρω:

B) ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

I) Συμμετοχή στην οικονομική ζωή, άρθρο 5 παράγρ. 1, σε συνδυασμό με το άρθρο 106.

Εκτός από την κατοχύρωση των ειδικών πλευρών της οικονομικής ελευθερίας το Σύνταγμα περιέχει στο άρθρο 5 παράγρ. 1 για πρώτη φορά ρητή κατοχύρωση της γενικής οικονομικής ελευθερίας στην οποία υπάγεται κάθε άλλη μη ρητώς προστατευόμενη ή ρυθμιζόμενη οικονομική δραστηριότητα. Κατά το άρθρο 5 παράγρ. 1, «Έκαστος δικαιούται να αναπτύσσει ελευθέρως την προσωπικότητά του και να

συμμετέχει εις την οικονομική ζωή της χώρας εφ' όσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.» Η διάταξη αυτή ανήκει στις θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος και δεν υπόκειται σε αναθεώρηση. Υπό τα Συντάγματα των ετών 1864/ 1911/ και 1952 η θεωρία και νομολογία θεμελίωσαν την οικονομική ελευθερία στη διάταξη του άρθρου 4 κατά την οποία «η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστος». Η διάταξη αυτή επαναλαμβάνεται στο άρθρο 5 παράγρ. 3 του ισχύοντος Συντάγματος, αλλά η παράγραφος 1 του ιδίου άρθρου περιέχει ειδική πλέον αναφορά στην οικονομική δραστηριότητα που επιβάλλει τη θεμελίωση της οικονομικής ελευθερίας σ' αυτήν τη ρητή διάταξη και όχι πλέον στη συνδεδεμένη με την προσωπική ασφάλεια κατοχύρωση της προσωπικής ελευθερίας στην παράγρ. 3 ή έστω σωρευτικά σ' αυτήν στην παράγρ. 1. Η νομολογία τείνει να στηρίζει την οικονομική ελευθερία στην παράγρ. 1.⁵

Η κεντρική σημασία της οικονομίας για το σύνολο και τον καθένα χωριστά περιορίζει κατ' ανάγκη την οικονομική ελευθερία του ατόμου και επιτρέπει την επέμβαση του κράτους (κρατικός παρεμβατισμός) σε βαθμός υψηλότερο απ' ότι στα άλλα ατομικά δικαιώματα. Εν τούτοις η οικονομική ελευθερία δεν είναι απλώς η βάση του αστικού καθεστώτος της «ελεύθερης οικονομίας ή οικονομίας της αγοράς». Στον πυρήνα της είναι και συστατικό μέρος της ελευθερίας εν γένει. Αυτό παραγνώριζει η υποβάθμισή της ουσιαστικά σε κατευθυντήρια αρχή. Μία τέτοια υποβάθμιση καταλύει στην πραγματικότητα το ατομικό δικαίωμα και εξουδετερώνει την αξίωση δικαστικής προστασίας.

Το άρθρο 5 παράγρ. 1 κατοχυρώνει τη γενική οικονομική ελευθερία, ενώ άλλες συνταγματικές διατάξεις εγγυώνται ειδικές πλευρές

---

⁵ Ίδετε ΣτΕ 1148/88, Το Σ 1988, 325, 327 και Το Σ 1989, 465, 467, Σ.τ.Ε. 771/88, Σ.τ.Ε. 2614/89, ή γενικά στο άρθρο 5 Σ.τ.Ε. 3905/88.

της οικονομικής ελευθερίας, όπως την ελευθερία χρήσεως και διαθέσεως της ιδιοκτησίας (άρθρο 17), ή την ελευθερία της εργασίας (άρθρο 22). Η διάταξη του άρθρου 5 παράγρ. 1 εφαρμόζεται επομένως μόνο επικουρικά. Για να κατοχυρώνει δηλαδή πλευρές της οικονομικής ελευθερίας που δεν προστατεύονται από άλλες ειδικές διατάξεις του Συντάγματος. Πρόκειται κυρίως για την ιδιωτική αυτονομία και μάλιστα την ελευθερία των συμβάσεων και των κερδοσκοπικών ενώσεων, καθώς και την ελευθερία του ανταγωνισμού.

Η **ελευθερία διαφήμισης** είναι ουσιώδης για τη λειτουργία της ελεύθερης αγοράς και αποτελεί συστατικό στοιχείο της οικονομικής ελευθερίας.

Από την κατοχύρωση της οικονομικής ελευθερίας στο άρθρο 5 παράγρ. 1 προκύπτει αβίαστα και η συνταγματική εγγύηση της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας που περιέχει και την προστασία της επιχειρηματικής ελευθερίας. Ο συντακτικός νομοθέτης την αναφέρει όμως και ρητά στο άρθρο 106 παράγρ. 2, αν και για να την περιορίσει, ήδη όμως ο περιορισμός αυτός προϋποθέτει λογικά την κατ' αρχήν αναγνώριση της ελευθερίας της οικονομικής πρωτοβουλίας.

Η διάταξη του άρθρου 106 παράγρ. 2, επιδιώκει το διπλό σκοπό να θέσει όρια στον κρατικό παρεμβατισμό, όσο και στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Το Σύνταγμα αρκείται σ' αυτόν τον αρνητικό περιορισμό (υποχρέωση αποχής), και δεν επιβάλλει θετικές υποχρεώσεις στην ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία, ανάλογα με τη διάταξη του άρθρου 17 παράγρ. 1 που κατοχυρώνει την ιδιοκτησία.

Από τα ανωτέρω προκύπτει η διαφορά ανάμεσα στις διατάξεις των άρθρων 5 παράγρ. 1 και 106 παράγρ. 2. Ενώ το άρθρο 5 παράγρ. 1 κατοχυρώνει το ατομικό δικαίωμα της οικονομικής ελευθερίας, το άρθρο 106 παράγρ. 2, περιέχει θεσμική εγγύηση της ελεύθερης ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας, και τα δύο εντός ορίων. Η θεσμική εγγύηση

της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας περιλαμβάνει και τη θεσμική εγγύηση του ελεύθερου ανταγωνισμού, τον οποίο πρέπει να προστατεύει το κράτος. Από αυτή την άποψη μόνο προκύπτει η υποχρέωση του κράτους να προστατεύει την ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία.

Η ελευθερία της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας δεν αναφέρεται μόνο στην παραγωγή και προσφορά, αλλά και στην κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών, χωρίς την οποία η πρώτη είναι χωρίς αντικείμενο. Η ελευθερία των συμβάσεων και του ανταγωνισμού αποσκοπούν και την ελευθερία των καταναλωτών. Από τη διασπορά των καταναλωτών και τη δυσχέρεια οργάνωσέως τους προκύπτει η ασθενικότερη θέση τους έναντι των παραγωγών και η ανάγκη προστασίας των καταναλωτών. Η προστασία αυτή αποτελεί συγχρόνως περιορισμό της οικονομικής ελευθερίας που είναι θεμιτός περιορισμός στα πλαίσια του άρθρου 5 παράγρ. 1.

Από την οικονομική ελευθερία που κατοχυρώνει το άρθρο 5 παράγρ. 1 απορρέει η ελευθερία των συμβάσεων. Αυτή την άποψη ακολουθεί και η νομολογία.⁶ Η ελευθερία των συμβάσεων είναι το σπουδαιότερο τμήμα της ιδιωτικής αυτονομίας, της νομικής δηλαδή αυτοδιαθέσεως του ιδιώτη. Αν η ιδιωτική αυτονομία αντικατασταθεί πλήρως, ή σχεδόν πλήρως από την κρατική ετερονομία του ιδιώτη, ο άνθρωπος μεταβάλλεται από ελεύθερος πολίτης σε άβουλο δούλο ενός ολοκληρωτικού κράτους.

Η ελευθερία των συμβάσεων περιλαμβάνει την ελευθερία :

- Αν κατ' αρχήν θα συναφθεί ή θα καταγγελθεί μια σύμβαση⁷ – ελευθερία συνάψεως και καταγγελίας της συμβάσεως.
- Με ποιόν θα συναφθεί (ελευθερία επιλογής του αντισυμβαλλομένου).

---

⁶ Ολ. Α.Π. 2/1998.

⁷ Ίδετε Ειρ. Αθηνών 2317/80, Σ.τ.Ε. 1944/80

➤ Τι περιεχόμενο θα έχει (καθορισμός του τιμήματος, τρόπου, χρόνου και τόπου παροχής καταγγελίας κ.ο.κ.: ελευθερία διαμορφώσεως της συμβάσεως).

Μέσα στα όρια που προβλέπει το άρθρο 5 παράγρ. 1, έκαστος δικαιούται να αρνηθεί να συνάψει μια σύμβαση. Η ιδιωτική βούληση δεν μπορεί πάντως να αποκλείσει την εφαρμογή κανόνων δημοσίας τάξεως (άρθρο 3 ΑΚ).

Με την ελευθερία των συμβάσεων δεν συμβιβάζεται κατ' αρχήν μεταγενέστερη επέμβαση του νομοθέτη εις βάρος ενός των συμβαλλομένων, εκτός όπου πρόκειται περί καταχρήσεως του εκ συμβάσεως δικαιώματος ή ασκήσεως της συμβατικής ελευθερίας εις βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ή επί βλάβη της εθνικής οικονομίας. Στις περιπτώσεις αυτές πρόκειται για όρια που θέτει το ίδιο το Σύνταγμα, (άρθρο 25 παράγρ. 3 και 106 παράγρ. 2), και την άποψη αυτή ακολουθεί και η νομολογία.⁸

Συμβατική ελευθερία απολαμβάνει και ο αντισυμβαλλόμενος της διοικήσεως στις διοικητικές συμβάσεις, τις οποίες συνάπτει η διοίκηση προτιμώντας στη συγκεκριμένη περίπτωση τη διμερή συμφωνία από τη μονομερή διοικητική πράξη.

Η ιδιωτική αυτονομία και μάλιστα η ελευθερία των συμβάσεων δεν αποτελούν μόνο ατομικό δικαίωμα, αλλά και συνταγματικά κατοχυρωμένο θεμελιώδη, για την οργάνωση και λειτουργία της οικονομίας, θεσμό (106 παράγρ. 2). Με τη θεσμική της εγγύηση η συμβατική ελευθερία δεν καθίσταται κοινωνική λειτουργία, αλλά υπάγεται απλώς σε κοινωνικούς περιορισμούς.

Όπως όλα τα ατομικά δικαιώματα, έτσι και η ελευθερία των συμβάσεων, σταματά εκεί που αρχίζει η απαγορευμένη από το Σύνταγμα κατάχρησή της (άρθρο 25). Τέτοια κατάχρηση αποτελεί η αδικαιολόγητη

---

⁸ Α.Π. 2/98, Το Σ 1999, 120.

άρνηση παροχής, ή η παροχή υπό αδικαιολόγητα επαχθείς όρους ζωτικής σημασίας αγαθών, ή υπηρεσιών, από το μονοπωλιακό, ή δεσπόζοντα στην αγορά προμηθευτή τους, π.χ. ύδρευση, αποχέτευση, ηλεκτρική ενέργεια, ταχυδρομικών, τηλεπικοινωνιακών, ή συγκοινωνιακών υπηρεσιών.

Η οικονομική ελευθερία προστατεύει και την ελευθερία συστάσεως, οργανώσεως και λειτουργίας κερδοσκοπικών ενώσεων, προ πάντων εμπορικών εταιρειών. Οι ενώσεις αυτές – με εξαίρεση τους συνεταιρισμούς – εξαιρούνται από την προστασία του άρθρου 12 και επομένως κατοχυρώνονται στο επικουρικής εφαρμογής άρθρο 5 παράγρ. 1.

Τα δικαστήρια όμως και μέρος της επιστήμης θεωρούν συνήθως σύμφωνη με το Σύνταγμα κάθε σχεδόν επέμβαση του νομοθέτη στην αυτονομία της εμπορικής εταιρείας, συχνά βάση μιας αδιαφοροποίητης επικλήσεως ενός αόριστου δημόσιου συμφέροντος. Σε ορισμένες περιπτώσεις μέρος της θεωρίας καταλήγει στην αντισυνταγματικότητα των μέτρων, ή διαφοροποιείται βάσει μιας αυστηρής αντιλήψεως του δημοσίου συμφέροντος και της αρχής της αναλογικότητας. (π.χ. για την αναγκαστική συγχώνευση ανωνύμων τραπεζικών εταιρειών με το νόμο 2292/1953, βλ. Σ.τ.Ε. 698/53).

Το Σύνταγμα, όμως επιτρέπει ρητώς υπό ορισμένες προϋποθέσεις την κρατικοποίηση επιχειρήσεων που στην πράξη είναι πάντοτε εταιρείες.

α) ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ

Ο ελεύθερος ανταγωνισμός αποτελεί κίνητρο της βελτιώσεως των προσφερόμενων αγαθών και υπηρεσιών της ευνοϊκής για τον καταναλωτή και άλλων οικονομικά, ή οργανωτικά ασθενή συμβαλλόμενο

διαμορφώσεως των όρων παροχής πωλήσεως και προπωλητικής και μεταπωλητικής εξυπηρετήσεως, καθώς και αναγκαία προϋπόθεση της αναπτύξεως της εθνικής οικονομίας. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει τον ελεύθερο ανταγωνισμό τόσο ως υποκειμενικό ατομικό δικαίωμα, όσο και ως αντικειμενική θεσμική εγγύηση.

Η πρώτη νομοθετική ρύθμιση του ανταγωνισμού στη χώρα μας έγινε με το νόμο 146/ 1914 «περί αθεμίτου ανταγωνισμού». Ύστερα από την ανάπτυξη μεγαλύτερων οικονομικών μονάδων και εν όψει της προσχωρήσεως στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, ψηφίστηκε ο νόμος 703/1977, περί ελέγχου μονοπωλίων και ολιγοπωλίων και προστασίας του ελευθέρου ανταγωνισμού. Ο νέος νόμος στηρίχθηκε πλήρως στις διατάξεις των άρθρων 85 και 86 ΣυνθΕΟΚ. Οι διατάξεις αυτές, μαζί με τις διατάξεις του δευτερογενούς κοινοτικού δικαίου ανταγωνισμού, άρχισαν να ισχύουν άμεσα και στη χώρα μας την 1-1-1981 και αποσκοπούν στην προστασία του ελευθέρου ανταγωνισμού.

Με τον ελεύθερο ανταγωνισμό **δεν συμβιβάζεται** κατ' αρχήν:

- Η εξάρτηση της οικονομικής δραστηριότητας από προηγούμενη νομοθετική, ή διοικητική άδεια.
- Ο κρατικός περιορισμός των όρων συμμετοχής στην αγορά και προσφοράς εμπορευμάτων ή υπηρεσιών.
- Η διαμόρφωση ιδιωτική μονοπωλίων.
- Οι συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων, οι αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων και κάθε εναρμονισμένη πρακτική επιχειρήσεων που έχουν ως αντικείμενο, ή ως αποτέλεσμα την παρακώλυση, τον περιορισμό, ή τη νόθευση του ανταγωνισμού (Καρτέλ).
- Η κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης στην αγορά (Σ.τ.Ε. 690 παράγρ. 57).
- Παραχώρηση αποκλειστικής εκμεταλλεύσεως των αεροπορικών συγκοινωνιών στον Αριστοτέλη Ωνάση.

- Η κρατική, ή με κρατικούς πόρους χορηγούμενη ενίσχυση που νοθεύει, ή απειλεί να νοθεύσει το ανταγωνισμό με την ευνοϊκή μεταχείριση ορισμένων επιχειρήσεων, ή ορισμένων κλάδων παραγωγής.
- Η απαγόρευση, ή υπαγόρευση της διαφήμισης της οικονομικής δραστηριότητας.
- Η παρακώλυση, ο περιορισμός, ή η νόθευση της ελεύθερης επιλογής των καταναλωτών μεταξύ πλειόνων προσφορών.

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις είναι όμως κατά το άρθρο 5 παράγρ. 1, δυνατοί και συνηθισμένοι περιορισμοί δια νόμου, ή βάσει νόμου (αγορανομικές διατάξεις), που καθορίζουν τα δικαιώματα των άλλων, ή εκτελούν συνταγματικές εντολές, ή εξουσιοδοτήσεις.

Όπως η ελευθερία της συμβάσεως έτσι και η ελευθερία του ανταγωνισμού τελειώνει εκεί που αρχίζει η κατάχρησή της.

Η συνταγματική κατοχύρωση του ελεύθερου ανταγωνισμού δεν αποκλείει εκ των προτέρων τον κρατικό παρεμβατισμό, αλλά απλώς τον περιορίζει στην αναγκαία και πρόσφορη προστασία άλλων επίσης συνταγματικά προστατευόμενων εννόμων αγαθών, όπως π.χ. της δημόσιας υγείας, του περιβάλλοντος, καθώς και του ίδιου του ελεύθερου ανταγωνισμού έναντι του αθέμιτου ανταγωνισμού.

β) ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΩΣ

Η ελευθερία διαφήμισης, η κατοχύρωση και οι περιορισμοί της αποτελούν κεντρικό ζήτημα της οικονομίας της αγοράς. Το Σύνταγμα θέτει και εδώ το όριο ανάμεσα στην ιδιωτική πρωτοβουλία και την κρατική ρύθμιση. Θα εξετασθούν η νομική βάση και οι περιορισμοί της ελευθερίας της διαφήμισης και η διερεύνηση των ελεύθερων ζητημάτων που θέτει η διαφήμιση στον τύπο και τη ραδιοτηλεόραση.

Διαφήμιση είναι κάθε μήνυμα που επιδιώκει να επηρεάσει θετικά ή αρνητικά τον αποδέκτη του υπέρ ή κατά του αντικειμένου του.

Η διαφήμιση διακρίνεται σε εμπορική και μη εμπορική. (Η έννοια της διαφημίσεως ορίζεται στο άρθρο 2 της οδηγίας του Συμβουλίου 84/450/ΕΟΚ και στο άρθρο 1 παράγρ. 1 του Ν. 1961/1991 για την προστασία του καταναλωτή).

Η μη εμπορική διαφήμιση αποτελεί έκφραση και διάδοση γνώμης του εκφραζόμενου ή άλλου ή πληροφορίας και επομένως απολαύει της προστασίας του άρθρου 14 παράγρ. 1 Συντάγματος, ή των άρθρων 13 παράγρ. 2 εδ. 3, ή 14 παράγρ. 2 εδ. 1, ή 16 παράγρ. 1, εδ. 1, ή 29 παράγρ. 1, αντιστοίχως αν πρόκειται για θρησκευτική διαφήμιση, διαφήμιση έργου τέχνης, ή συνδικαλιστική, ή πολιτική διαφήμιση συνδικαλιστικής οργανώσεως, ή πολιτικού κόμματος. Αλλά και η εμπορική διαφήμιση είναι παροχή πληροφορίας και συγχρόνως έκφραση γνώμης και προσπαθεί να επηρεάσει γνώμες. Η ελευθερία της διαφημίσεως είναι συστατικό στοιχείο της οικονομικής ελευθερίας, γιατί χωρίς την ελευθερία της διαφημίσεως δεν μπορεί να λειτουργήσει η οικονομία της ελεύθερης αγοράς και προσβάλλεται καίρια η οικονομική ελευθερία τόσο του παραγωγού, όσο και του καταναλωτή.

Έχει ανακύψει διαφωνία κατά πόσο η υπαγωγή της ελευθερίας της διαφημίσεως στην οικονομική ελευθερία αντιστοιχεί στο άρθρο 5 παράγρ. 1, ή στο άρθρο 14 παράγρ. 1 του Συντάγματος. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των δικαιωμάτων του ανθρώπου εφαρμόζει τη διάταξη αυτή μόνο όπου η διαφήμιση περιέχει έκφραση γνώμης.

Ενώ η πλήρης απαγόρευση της διαφημίσεως θα ήταν αντισυνταγματική θα μπορούσε να θεωρηθεί ως θεμιτή η απαγόρευση διαφημίσεως ορισμένων ειδών, π.χ. διαφήμιση προϊόντων καπνού, οινοπνευματωδών ποτών, μέσων τεχνητής διακοπής της εγκυμοσύνης.

Οι περιορισμοί της ελευθερίας της πληροφορίας ισχύουν και για την ελευθερία της διαφήμισης. Από τη διάταξη του άρθρου 14 παράγρ. 1 προκύπτει, ότι έκαστος δύναται να διαφημίζει τηρών τους νόμους του κράτους.

Νόμοι του κράτους κατά το άρθρο 14 παράγρ. 1, είναι μόνον οι προσωπικά και αντικειμενικά γενικοί νόμοι, εκείνοι δηλαδή που δεν στρέφονται κατά ορισμένων διαφημίσεων, αλλά προστατεύουν ένα έννομο αγαθό εν γένει. Ο νόμος 1491/1984 που ρυθμίζει των χώρων στους οποίους επιτρέπεται ή απαγορεύεται η διαφήμιση ανταποκρίνεται στα κριτήρια αυτά. Εκτός από τους κοινούς διαφημιστικούς χώρους το δημοτικό ή κοινοτικό συμβούλιο καθορίζει τους κοινόχρηστους χώρους που αυτοί και μόνο θα χρησιμοποιούνται για πολιτικά και άλλα μηνύματα.

Στην προστασία της δημόσιας υγείας ή των ανηλίκων αποσκοπούν οι περιορισμοί, ή απαγορεύσεις της τηλεοπτικής διαφήμισης προϊόντων καπνού (άρθρο 3 του νόμου 1730/1987 «ΕΡΤ Α.Ε.», όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 86 παράγρ. 2, του Νόμου 1941/1991), αλκοολούχων ποτών (άρθρο 15 της οδηγίας του Συμβουλίου, 89/552 ΕΟΚ), και πολεμικών παιδικών παιχνιδιών.

Περιορισμούς της διαφήμισης περιέχει και ο νόμος 1961/ 1991 για την προστασία των καταναλωτών που απαγορεύει τις παραπλανητικές και τις αθέμιτες διαφημίσεις (άρθρα 18 έως 21). Παραπλανητική θεωρεί ο νόμος της διαφήμιση το περιεχόμενο, ή η μορφή της οποίας με οποιονδήποτε τρόπο παραπλανά, ή ενδέχεται να παραπλανήσει τα πρόσωπα και εξ αιτίας της παραπλάνησης αυτής ενδέχεται να επηρεάσει την οικονομική τους συμπεριφορά, ή να βλάψει έναν ανταγωνιστή.

Αθέμιτη είναι κατά το νόμο κάθε διαφήμιση που προσβάλλει τα χρηστά ήθη, ή αναφέρεται ρητώς στο άρθρο 20. (Οι καπηλευόμενες εθνικά θέματα, ή την θρησκευτική παράδοση, ή διεθνή σύμβολα κλπ).

Ο νόμος ρυθμίζει τη δικαστική προστασία, αλλά επιτρέπει και τον εκούσιο έλεγχο από αυτόνομους οργανισμούς.

Υ) ΦΟΡΕΙΣ - ΠΕΔΙΟ ΙΣΧΥΟΣ

Φορείς της οικονομικής ελευθερίας είναι τόσο τα φυσικά, όσο και τα νομικά πρόσωπα. Το άρθρο 5 παράγρ. 1 κατοχυρώνει μεν την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και εννοεί με τον όρον αυτόν αναμφισβήτητα την ανθρώπινη προσωπικότητα και όχι το νομικό πλάσμα της νομικής προσωπικότητας. Τα νομικά πρόσωπα είναι όμως μέσα και όργανα ανθρώπινης δραστηριότητας και αναπτύξεως της ανθρώπινης προσωπικότητας.

Φορείς της οικονομικής ελευθερίας είναι μόνο τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου και προ πάντων οι εμπορικές εταιρίες. Αντιθέτως τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, ως προέκταση του κράτους δεν είναι κατ' αρχήν υποκείμενα ατομικών δικαιωμάτων έστω και στο μέτρο που ασκούν οικονομική δραστηριότητα.

Η οικονομική ελευθερία κατοχυρώνεται τόσο από τη γενική διάταξη του άρθρου 5 παράγρ. 1, όσο και από τις ειδικότερες διατάξεις των άρθρων 17 και 22 χωρίς διάκριση μεταξύ ημεδαπών και αλλοδαπών. Ειδικώς για τους υπηκόους των άλλων κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ενώσεως (κοινοτικούς αλλοδαπούς), το Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο απαγορεύει διακρίσεις λόγω ιθαγενείας (άρθρο 12 ΣυνθΕΚ), δεδομένου ότι είναι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ενώσεως (άρθρο 17 ΣυνθΕΚ).

δ) ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Κατά το άρθρο 5 παράγρ. 1 «Έκαστος δικαιούται να συμμετέχει εις την οικονομική ζωή της χώρας εφ' όσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.» Η τριάδα αυτή των γενικών περιορισμών συμπληρώνεται με τη διάταξη του άρθρου 106 παράγρ. 2 κατά την οποία «Η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται εις βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, επί βλάβη της εθνικής οικονομίας.»

Η ελευθερία της οικονομικής δραστηριότητας δεν είναι απόλυτη αλλά υπάρχουν πολλοί περιορισμοί⁹.

Στα δικαιώματα των άλλων στο πλαίσιο της οικονομικής ελευθερίας ανήκει πρώτον το δικαίωμα και αυτών να μετέχουν στην οικονομική ζωή της χώρας.

Δικαιώματα των άλλων είναι όμως και όλα τα άλλα ατομικά δικαιώματα, ιδίως μάλιστα η ελευθερία και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια (άρθρο 106 παράγρ. 2). Είναι επίσης και ιδιωτικά δικαιώματα είτε προκύπτουν από το νόμο, είτε από σύμβαση.

Δικαιώματα των άλλων είναι και τα δικαιώματα των καταναλωτών, (άρθρο 38 ΧΘΔΕΕ, βασισμένο στο άρθρο 153 ΣυνθΕΚ, κατοχυρώνει ρητώς την προστασία των καταναλωτών), που ο νομοθέτης μπορεί να προστατεύει τόσο ουσιαστικά, όσο και δικονομικά, (Κ. Κεραμέα, δικονομικές δυνατότητες προστασίας των καταναλωτών, Αρμ. 1980, 857), τόσο από την εξαπάτηση του παραγωγού αγαθών, ή υπηρεσιών με ψευδείς ή παραπλανητικές διαφημίσεις, ή απόκρυψη της πλήρους εκτάσεως των επιβαρύνσεων των καταναλωτών, όσο και από

---

⁹ Σ.τ.Ε. 4126/80, 2193/82, 1366/83.

ανεπιεικείς γενικούς όρους συναλλαγών, από επικίνδυνα, ή ελαττωματικά προϊόντα, από υπερβολική κερδοσκοπία κ.ο.κ. (Ιδείτε άρθρο 405 ΠΚ, αισχροκέρδεια).

Το Σύνταγμα το οποίο δεν επιτρέπει κατά το άρθρο 2 να παραβιάζει η οικονομική ελευθερία είναι το τυπικό Σύνταγμα. Με τη διάταξη αυτή θεσπίζεται η υπεροχή των άλλων συνταγματικών διατάξεων χωρίς να είναι αναγκαία η θεμελίωση του ειδικού χαρακτήρα τους.

Η οικονομική ελευθερία δεν επιτρέπεται να παραβιάζει τα χρηστά ήθη με την έννοια ότι τα χρηστά ήθη καθορίζονται από τους εκάστοτε ισχύοντες νόμους (Ιδείτε άρθρα 336 έως 353 ΠΚ, περί των εγκλημάτων κατά των ηθών), μέσα όμως στα όρια του Συντάγματος. Δραστηριότητες που απαγορεύονται άμεσα, ή έμμεσα από το Σύνταγμα και από τους νόμους, π.χ. δουλεμπόριο, σωματεμπορία, εμπορία ναρκωτικών, αποτελούν περιορισμούς της οικονομικής κυρίως ελευθερίας.

Φραγμό στην ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία θέτει, κατά το άρθρο 106 παράγρ. 2, και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την οποία ρητώς προστατεύει για πρώτη φορά το Σύνταγμα με το άρθρο 2 παράγρ. 2 και δεν υπόκειται ούτε σε αναστολή, ούτε σε αναθεώρηση.

Στην αξιοπρέπεια του ανθρώπου αντίκειται η απαγόρευση της προσωπικής κρατήσεως για μόνο το λόγο της αδυναμίας εκπληρώσεως μιας συμβατικής υποχρεώσεως. Η υποχρέωση αυτή αναφέρεται στο άρθρο 11 του διεθνούς συμφώνου περί ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, το οποίο κύρωσε η χώρα μας με το νόμο 2462/1997 και το άρθρο 1 του 4^{ου} πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Αντιθέτως η χώρα μας διατηρεί την προσωπική κράτηση και για οφειλές εξ συμβάσεως. Η ρύθμιση αυτή είναι όμως αντισυνταγματική. Ασυμβίβαστη με το Σύνταγμα είναι προ

πάντων η προσωπική κράτηση οφειλέτη που αντικειμενικά δεν είναι σε θέση να εξοφλήσει την οφειλή του.

Νέος έναντι των περιορισμών του άρθρου 5 παράγρ. 1, είναι ο περιορισμός της Εθνικής Οικονομίας, την οποία κατά το άρθρο 106 παράγρ. 2 δεν πρέπει να βλάπτει η ανάπτυξη της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας. Η οικονομική ελευθερία δεν περιορίζεται μεν από τα απλά οικονομικά συμφέροντα των άλλων, αλλά δεν μπορεί να αναπτύσσεται εις βάρος της εθνικής οικονομίας. Πότε πάντως θίγεται η εθνική οικονομία ορίζει η Βουλή και η Κυβέρνηση, η απόφαση μόνο σε ακραίες περιπτώσεις υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο. Από τον αναφερόμενο στην εθνική οικονομία περιορισμό της ελευθερίας της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας προκύπτει, ότι κρατικά μέτρα προς καταπολέμηση του πληθωρισμού, προστασία του νομίσματος, και ενίσχυση του τραπεζικού συστήματος¹⁰ και γενικά προς προστασία της εθνικής οικονομίας δεν αντίκεινται κατ' αρχήν στην οικονομική ελευθερία εφ' όσον τηρείται *in concreto* η αρχή της αναλογικότητας και δεν θίγεται ο πυρήνας της οικονομικής ελευθερίας. Έτσι το Συμβούλιο της Επικρατείας επισημαίνει, ότι «Οι εξ αντικειμένου περιορισμοί ούτοι δεν είναι επιτρεπτό να εισέρχονται τόσο ουσιωδώς εις τον κύκλο των συναλλαγών της ιδιωτικής επιχειρήσεως, ώστε πράγματι να καθίσταται αδύνατος, ή να τίθεται υπό άμεσο κίνδυνο η πραγματοποίηση και των θεμιτών σκοπών της επιχειρηματικής δραστηριότητας, εκ των οποίων εξαρτάται η επιβίωσή της ως οικονομικής μονάδος, εκτός αν το κράτος ακολουθήσει άλλες νομίμους μεθόδους, ως αναγκαστική απαλλοτρίωση, ή δημοσιοποίηση των επιχειρήσεων, εάν τούτο συγχωρείται συνταγματικώς.¹¹ Η νομολογία αρκείται συχνά στην επίκληση του

---

¹⁰ Σ.τ.Ε. 2125/77 Ολ., Σ.τ.Ε. 598/53 Ολ.

¹¹ Σ.τ.Ε. 2112/63 Ολ., Σ.τ.Ε. 2193/82, Σ.τ.Ε. 1731/88, Σ.τ.Ε. 2998/88, Σ.τ.Ε. 362/89 και Σ.τ.Ε. 368/89

δημοσίου συμφέροντος για να χαρακτηρίσει ως συνταγματικό ένα περιορισμό της οικονομικής ελευθερίας.¹²

Εκτός από τα όρια του άρθρου 106 παράγρ. 2 το Σύνταγμα προβλέπει ρητώς διάφορες άλλες μορφές κρατικής παρεμβάσεως, κυρίως στο καθεστώς της ιδιωτικής ιδιοκτησίας με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος (άρθρο 24 παράγρ. 1 Συντάγματος), τη χωροταξική αναδιάρθρωση της χώρας, τη διαμόρφωση, ανάπτυξη, πολεοδόμηση και επέκταση των πόλεων (άρθρο 24 παράγρ. 2 Συντάγματος), τη ρύθμιση της ιδιοκτησίας και διαθέσεως ιδιαιτέρων πόρων και υδάτων (άρθρο 18 παράγρ. 1 Συντάγματος), ή την ιδιοκτησία, εκμετάλλευση και διαχείριση λιμνοθαλασσών και μεγάλων λιμνών και των εκτάσεων που προκύπτουν από την αποξήρανσή τους (άρθρο 18 παράγρ. 2 Συντάγματος).

Το Σύνταγμα περιορίζει την οικονομική ελευθερία όχι μόνο (αποθετικά), για να αποτρέψει βλάβη της εθνικής οικονομίας, αλλά και για να εξασφαλίσει (θετικά), την ανάπτυξή της (οικονομικός προγραμματισμός ή σχεδιασμός). Το ισχύον Σύνταγμα προβλέπει και ρυθμίζει για πρώτη φορά τον οικονομικό προγραμματισμό (άρθρο 106 παράγρ. 1 Συντάγματος) και ρυθμίζει την αρμοδιότητα (άρθρο 79 παράγρ. 8 Συντάγματος), σύμφωνα με την οποία «Τα προγράμματα της οικονομικής και κοινωνικής αναπτύξεως εγκρίνονται υπό της Ολομελείας της Βουλής, ως ο νόμος ορίζει».¹³

---

¹² Σ.τ.Ε. 1149/88.

¹³ Γεωργόπουλος Κων. Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο 2001, σελ. 599 επ., Μάνεσης – Μανιατάκης, Κρατικός παρεμβατισμός και Σύνταγμα, ΝοΒ 29 σελ. 1208, Μάνεσης, Συνταγματικά Δικαιώματα – Ατομικές Ελευθερίες 1982, σελ. 154 επ., Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα, σελ. 1299 επ..

II) Το δικαίωμα της εργασίας άρθρο 22 παράγρ. 1 του Συντάγματος και η Επαγγελματική ελευθερία.

Το δικαίωμα στην εργασία υπήρξε ιστορικά τουλάχιστον, το δικαίωμα – μήτρα όλων των άλλων κοινωνικών δικαιωμάτων και τούτο διότι η γενίκευση της φαινομένου της μισθωτής εργασίας υπήρξε ο αναγκαίος όρος για τη δημιουργία των σύγχρονων καπιταλιστικών σχέσεων άρα και για την εμφάνιση των διεκδικήσεων που αποτέλεσαν το εργατικό ζήτημα του 19^{ου} αιώνα για να καταλήξουν στην ανάδειξη των κοινωνικών δικαιωμάτων. Η κατοχύρωσή του απετέλεσε άλλωστε και το βασικό αίτημα των κοινωνικών επαναστάσεων του 19^{ου} αιώνα.¹⁴

α) Η συνταγματική προστασία της εργασίας.

Το δικαίωμα στην εργασία αποτελεί ίσως το καλύτερο παράδειγμα για το πως η αποτελεσματική προστασία ενός θεμελιώδους κοινωνικού αγαθού απαιτεί την παράλληλη ανάπτυξη θετικών και αρνητικών νομικών λειτουργιών.¹⁵ Η ελευθερία της εργασίας που θεμελιώνεται στα άρθρα 5 παράγρ. 1 του Συντάγματος και 22 παράγρ. 4 (Απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας), ως κλασσικό αμυντικό δικαίωμα, δεν αλληλοσυμπληρώνεται απλώς με το κοινωνικό δικαίωμα στην εργασία, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 22 παράγρ. 1, αλλά συναποτελεί με αυτό τις δύο όψεις του ίδιου δικαιώματος, αντικείμενο του οποίου είναι η προστασία του ανθρώπου στο πλαίσιο της εργασιακής διαδικασίας. Από την άποψη αυτή στην ουσία η ατομική ελευθερία και το κοινωνικό δικαίωμα εργασίας δεν αποτελούν δύο διακριτά δικαιώματα, αλλά απλώς τις δύο όψεις του ίδιου δικαιώματος¹⁶. Στο πλαίσιο της πρώτης το κράτος

---

¹⁴ Δ. Τραυλός – Τζανετάτος, Εργατικό Δίκαιο και Βιομηχανική Κοινωνία, έκδ. Παπαζήσης, 1977, σελ. 149.

¹⁵ Π. Παραρά, Η Ελευθερία της εργασίας και το δικαίωμα προς εργασία του άρθρου 22 παράγρ. 1 – Σ.τ.Ε. 458/79, Το Σ5, 1979. 259

¹⁶ Π. Δαγτόγλου, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, τομ. Α, σελ. 157

δεσμεύεται να μην περιορίζει υπέρμετρα την επαγγελματική ελευθερία. Στο πλαίσιο της δεύτερης υποχρεώνεται όχι μόνο να προστατεύει και να προωθεί τη δημιουργία θέσεων εργασίας, αλλά και να λαμβάνει μέτρα για τη βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης των εργαζομένων. Άλλωστε όλα τα δικαιώματα που προστατεύουν πλευρές των κοινωνικών σχέσεων εργασίας, όπως τα συνδικαλιστικά, έχουν διφυή χαρακτήρα αποτελώντας ταυτόχρονα ατομικές ελευθερίες και συστατικά στοιχεία του κοινωνικού κράτους.

Πάντως η κατοχύρωση του δικαιώματος του άρθρου 22 του Συντάγματος εκδηλώνει συγκεκριμένες προστατευτικές λειτουργίες σε ορισμένες από τις οποίες η νομολογία έχει προσδώσει πυκνότερο κανονιστικό περιεχόμενο απ' ό τι σε άλλες. (Δ. Τραυλός – Τζανετάτος, Εργατικό Δίκαιο και Βιομηχανικό Κοινωνία, σελ. 155). Έτσι ενώ γενικά η συνταγματική εντολή για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης ερμηνεύεται ως απλή κατευθυντήρια οδηγία.¹⁷ Πρέπει να αναγνωρισθεί και η ύπαρξη γνήσιου υποκειμενικού δικαιώματος με συγκεκριμένες αγωγίμες αξιώσεις στις εξής περιπτώσεις. α) Θεμελίωση αξιώσεων υποκατάστατων της αδυναμίας διασφάλισης της πρωτογενούς αξίωσης για κατάληψη μιας θέσης εργασίας και συναφείς αξιώσεις σε περίπτωση αδικαιολόγητης βλάβης των εργαζομένων. β) Αγωγή αξίωση για ίση αμοιβή για ίση εργασία. γ) Αγωγίμες αξιώσεις για δίκαιες, ασφαλείς και υγιεινές συνθήκες εργασίας.

Σημειωτέον, ότι η νομολογία εξακολουθεί αβάσιμα να θεωρεί, ότι το άρθρο 22 καλύπτει μόνο τις σχέσεις εξαρτημένης εργασίας ιδιωτικού δικαίου και όχι άλλες μορφές απασχόλησης, όπως των δημοσίων, ή των ελευθέρων επαγγελματιών.¹⁸ Τίποτα στη διατύπωση όμως της συνταγματικής διάταξης δεν συνηγορεί υπέρ της στενής αυτής ερμηνείας,

---

¹⁷ Α.Π. 843/87, ΔΕΝ 44. 644.

¹⁸ Σ.τ.Ε. 3713/2002, 1857/2000, 624/2001, 393/93, 6183/1995, Σ.τ.Ε. Ολ. 1821/1995, Σ.τ.Ε. 3078/1997, 1682/2001, 3078/97.

η οποία άλλωστε ξεπερνιέται και από τις πολύ σημαντικές αλλαγές στην αγορά εργασίας που καθιστούν συγκεχυμένα τα όρια μεταξύ των παραδοσιακών μορφών απασχόλησης.

β) Περιεχόμενο και λειτουργίες του δικαιώματος εργασίας

αα) Διασφάλιση της θέσης εργασίας

Συνήθως η συνταγματική εντολή για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης ερμηνεύεται ως απλή κατευθυντήρια οδηγία, με το επιχείρημα ότι στο πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς δεν είναι δυνατόν να υπάρξει γνήσιο υποκειμενικό δημόσιο δικαίωμα για μια συγκεκριμένη θέση εργασίας ακριβώς επειδή το κράτος δεν ελέγχει το σύνολο των θέσεων απασχόλησης. Γι' αυτό το λόγο η νομολογία δέχεται ότι το άρθρο 22 παράγρ. 1 του Συντάγματος δεν κατοχυρώνει τις υφισταμένες εργασιακές σχέσεις, ούτε προστατεύει από την υποχρεωτική λήξη ορισμένου επαγγέλματος, ούτε την υποχρεωτική λήξη ορισμένης επαγγελματικής απασχολήσεως, ή προσφοράς υπηρεσιών.¹⁹

Παρ' όλα αυτά το άρθρο 22 λειτουργεί ως προς την διασφάλιση της θέσης εργασίας όχι απλώς ως κατευθυντήρια διάταξη, αλλά ως αντικειμενικός κανόνας δικαίου από τον οποίο απορρέουν αγωγήμες αξιώσεις υποκατάστατες της αδυναμίας διασφάλισης της πρωτογενούς αξίωσης για κατάληψη μιας θέσης εργασίας. Τέτοια αξίωση αντιστοιχεί στην κρατική υποχρέωση του κράτους να παρέχει επίδομα ανεργίας και να επιτρέπει αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης²⁰, σε περίπτωση που αποτύχει να εκπληρώσει τον πρωταρχικό στόχο της δημιουργίας θέσεων εργασίας για όλο τον ενεργό πληθυσμό. Υποστηρίζεται επίσης, ότι το άρθρο 22

---

¹⁹ Γ. Λεβέντη, Τα κοινωνικά δικαιώματα, Το Σ 1976. 145, σελ. 162 έως 171, Θ. Θεοδώρου, Το δικαίωμα της εργασίας, ΕΕΔ 1978. 171

²⁰ Δ. Κυριαζής – Γουβέλης, Η μορφή του πολιτεύματος και τα θεμελιώδη δικαιώματα, Το Σ 1975. 271, σελ. 280

κατοχυρώνει και δικαίωμα για ισότιμη μεταχείριση κατά την κατάληψη θέσεων του δημοσίου. Η αξίωση όμως αυτή θεμελιώνεται ορθότερα στο άρθρο 4 παράγρ. 4 του Συντάγματος. Στην παρούσα φάση της νομολογιακής και θεωρητικής εξειδίκευσης του άρθρου 22 παράγρ. 1 αυτή λειτουργεί κυρίως ως συνταγματική εντολή για την άσκηση ενεργών πολιτικών εργασίας, για την κρατική ενεργοποίηση στον τομέα της επαγγελματικής εκπαίδευσης και για τη δημιουργία των θεσμικών και οικονομικών συνθηκών για εξασφάλιση της πληρέστερης απασχόλησης ακόμη και με περιορισμό άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων (Εφετείο Αθηνών 6343/2001). Για το λόγο αυτό και είναι συνταγματική η νομοθετική απαγόρευση ομαδικών απολύσεων, ή η αναγκαστική για τον ιδιώτη εργοδότη πρόσληψη ενός αριθμού εργαζομένων που έχουν ανάγκη κοινωνικής προστασίας δυνάμει του άρθρου 21 παράγρ. 2 του Συντάγματος.²¹

ββ) Αξίωση για ίση αμοιβή για ίση εργασία.

Γίνεται γενικά δεκτό, ότι στο δεύτερο εδάφιο του άρθρου 22 παράγρ. 1 Σ, κατοχυρώνεται κανόνας δημόσιας τάξης, ο οποίος παρέχει ευθέως στον εργαζόμενο δικαίωμα να αξιώσει ίση αμοιβή για ίση εργασία ακόμη και προκειμένου για οικειοθελείς παροχές του εργοδότη. (Ολ. Α.Π. 32/93, 2057/90, ΕΕΝ 1991. 799). Η διάταξη συνήθως αντιμετωπίζεται από τη νομολογία ως απλή εξειδίκευση του γενικού δικαιώματος ισότητας,²² έτσι όμως παραγνωρίζεται ο κοινωνικός της χαρακτήρας που ξεπερνά την κανονιστική εμβέλεια μιας κλασσικής ατομικής ελευθερίας.

---

²¹ Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά δικαιώματα, σελ. 522 και Α.Π. 347/1997, ΝοΒ 1998, 511, Εφετείο Αθηνών 5700/1987, ΕλλΔ 1988, 954), ή η πρόβλεψη μετατάξεων προσωπικού από προβληματικές επιχειρήσεις (ΑΠ 974/2003).

²² ΑΠ 520/2004, Ολ. ΑΠ. 13/2003, Α.Π. 1554/2003, 228/2003, 923/99

Σημειωτέον, ότι το δικαίωμα σε ίση αμοιβή κατοχυρώνεται χωρίς επιφύλαξη νόμου τόσο υπέρ των Ελλήνων, όσον και των αλλοδαπών εργαζομένων. Όμως ο Άρειος Πάγος επιλύοντας σχετική διαμάχη δικαστηρίων ουσίας δέχθηκε, ότι απλοί λόγοι δημοσίου συμφέροντος μπορεί να οδηγήσουν σε εξαίρεση των ξένων εργατών από το κανονιστικό πεδίο της διάταξης. Ειδικότερα κρίθηκε συνταγματική η διάταξη του άρθρου 1 παράγρ. 1 του Νόμου 1376/1983 που επέτρεπε να συναφθούν μετά από απόφαση του Υπουργού Εμπορικής Ναυτιλίας συλλογικές συμβάσεις μεταξύ της Ένωσης Ελλήνων Εφοπλιστών και αλλοδαπών συνδικαλιστικών οργανώσεων με τις οποίες να συμφωνείται καταβολή μικρότερης αμοιβής στους αλλοδαπούς ναυτεργάτες από αυτήν που καθορίζεται με τις συλλογικές συμβάσεις ναυτεργατών Ελλήνων²³. Πρόκειται περί ατυχέστατης νομολογίας. Ήδη όμως, δυνάμει των διατάξεων του νόμου 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής, ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών, ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας, ή γενετήσιου προσανατολισμού, ο οποίος ενσωματώνει τις οδηγίες 2000/43/EK και 2000/78/EK του Συμβουλίου της 29^{ης}-6-2000 και της 27^{ης}/11/2000 κάθε ανάλογη διάκριση στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας προσκρούει όχι μόνο στο Σύνταγμα, αλλά και στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο.

γγ) Αξίωση για δίκαιες, ασφαλείς και υγιεινές συνθήκες εργασίας

Το άρθρο 22 παράγρ. 1 και 2, λειτουργεί ως γνήσιο υποκειμενικό δικαίωμα με αγωγήμη αξίωση για δίκαιες, ασφαλείς και υγιεινές συνθήκες εργασίας που εξασφαλίζουν το σεβασμό της ανθρώπινης αξίας και την ανάπτυξη της προσωπικότητας σύμφωνα με τα διδάγματα της κοινής πείρας. Συμπεριλαμβάνουν την απαίτηση για ένα αξιοπρεπή μισθό και

---

²³ ΑΠ 754/89 ΕΕργΔ 48. 907 και 2059/1990 ΕΕΝ 1991.801

ένα λογικό ωράριο εργασίας. Έτσι η καθιέρωση ελάχιστου κατώτατου μισθού,²⁴ αποτελεί συνταγματική επιταγή και αναγκαία προϋπόθεση δια την ικανοποίηση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων των εργαζομένων. Η αξίωση για υγιεινούς όρους εργασίας αντιστοιχεί επίσης σε γνήσιο υποκειμενικό δικαίωμα και απορρέει έμμεσα μεν πλην σαφώς από την εντολή προς το νομοθέτη να μεριμνά και για την υλική εξύψωση του εργαζόμενου πληθυσμού (άρθρο 22 παράγρ. 1 εδ. α).

δδ) Ελευθερία επιλογής και αλλαγής επαγγέλματος, ελευθερία ασκήσεως του επαγγέλματος, ή εργασίας, εκπαιδεύσεως και επιμορφώσεως, απαγόρευση αναγκαστικής εργασίας.

Το δικαίωμα εργασίας ως ελευθερίας εργασίας και επαγγελματική ελευθερία έχει ως περιεχόμενο την ελεύθερη από κρατικές παρεμβάσεις επιλογή και αλλαγή εργασίας ή επαγγέλματος και περιλαμβάνει:

1) Την ελευθερία επιλογής και αλλαγής εργασίας και ιδιαίτερα επαγγέλματος. Τούτο σημαίνει, ότι το κράτος δεν μπορεί ούτε να επιβάλλει, ούτε να αποκλείει μιας κατά το γενικό δίκαιο μη απαγορευμένης απασχολήσεως. Οι κρατικές υπηρεσίες επαγγελματικού προσανατολισμού έχουν καθαρά συμβουλευτικό χαρακτήρα. Δεν αντίκειται στην ελευθερία επιλογής επαγγέλματος η απαίτηση συνδρομής ουσιαστικών και τυπικών προσόντων, εφ' όσον αυτά προβλέπονται στο νόμο και τελούν σε εύλογη συνάφεια με το αντικείμενο της εργασίας. Η ελευθερία της εργασίας είναι ασυμβίβαστη με την επιβολή του

---

²⁴ Ολ. Α.Π. 626/1980

λεγόμενου «κλειστού επαγγέλματος». Όπου δεν συντρέχουν επιτακτικοί λόγοι είναι αντισυνταγματική η μονοπώληση παροχής εργασίας και η υποχρέωση των ενδιαφερομένων να χρησιμοποιούν αποκλειστικά εργαζομένους που ανήκουν σε μια ορισμένη συνδικαλιστική οργάνωση (π.χ. φορτοεκφορτωτές)²⁵. Ασυμβίβαστα με την ελευθερία της εργασίας είναι και τα κλειστά επαγγέλματα που είναι προσιτά μόνο σε κλειστό κύκλο προνομιούχων, καθώς και στους κληρονόμους, ή άλλους διαδόχους, ή μαθητές τους.

Η ελευθερία επιλογής θα στερείτο περιεχομένου χωρίς την ελευθερία ασκήσεως του επαγγέλματος και εν γένει της εργασίας²⁶, τούτο σημαίνει, ότι είναι κανείς κατ' αρχήν ελεύθερος να ασκήσει το επάγγελμά του με τον τρόπο και σε χρόνο και χώρο της προτιμήσεώς του.

Στην ελευθερία εργασίας ανήκει και η ελευθερία της επαγγελματικής εκπαιδεύσεως και επιμορφώσεως. Για την παροχή επαγγελματικής εκπαιδεύσεως και τη συνταγματική της ρύθμιση αναφέρεται το άρθρο 16 παράγρ. 7 του Συντάγματος.

Ελευθερία εργασίας σημαίνει και την ελευθερία της μη εργασίας (αρνητική ελευθερία εργασίας). Το Σύνταγμα απαγορεύει ρητώς οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας. Η αρνητική ελευθερία της εργασίας κατοχυρώνεται έναντι του κράτους. Διαφορετικό είναι το προστατευόμενο από το Σύνταγμα δικαίωμα της απεργίας.

εε) Περιορισμοί

Το άρθρο 22 δεν υποβάλλει τη διακήρυξη του δικαιώματος καθ' εαυτό, αλλά μόνο την ειδικότερη ρύθμιση ορισμένων περιορισμών του σε επιφύλαξη του νόμου. Απαγορεύεται όχι μόνο η εργασία που έχει ως αντικείμενο πράξεις απαγορευμένες από τους γενικούς νόμους, π.χ.

²⁵ Σ.τ.Ε. 2315/79, Το Σ 1980, 189. Αντίθετα η Α.Π. 580/83 Ολ.

²⁶ Σ.τ.Ε. 1628/89, ΔΔ 1990, 310

μαστροπεία, τοκογλυφία, αλλά και η κατά την άσκηση νόμιμης εργασίας χρησιμοποίηση παράνομων μέσων.

Γενικοί νόμοι που περιορίζουν την επαγγελματική ελευθερία και γενικά την ελευθερία της εργασίας είναι και οι νομοθετικές διατάξεις που προβλέπουν ασυμβίβαστα επαγγέλματα, ή απασχολήσεις, ή θέσεις αν συμπίπτουν με ορισμένες άλλες για λόγους δημοσίου συμφέροντος και χωρίς να αναφέρονται σε συγκεκριμένα πρόσωπα. Οι γενικοί περιορισμοί της ελευθερίας της εργασίας δεν δικαιολογούν την επιβολή προληπτικού ελέγχου και την εξάρτηση του δικαιώματος εργασίας από προηγούμενη άδεια της αρχής. Όποια απασχόληση δεν απαγορεύεται από το νόμο είναι επιτρεπτή. Από τα ανωτέρω προκύπτει, ότι οι περιορισμοί τους οποίους μπορεί να επιβάλλει ο νόμος στην επιλογή και την άσκηση του επαγγέλματος έχουν διαφορετικά εκάστοτε όρια. Ο νομοθετικός περιορισμός της ελεύθερης επιλογής του επαγγέλματος μπορεί να έγκειται στην πρόβλεψη υποκειμενικών ή αντικειμενικών προσόντων για την επιλογή και άσκηση ενός επαγγέλματος. Υποκειμενικά προσόντα είναι εκείνα η απόκτηση των οποίων απόκειται στον ίδιο τον ενδιαφερόμενο : εκπαίδευση, γνώση, πείρα, συμπεριφορά, ήθος. Αντικειμενικά προσόντα είναι αντιθέτως εκείνα η απόκτηση των οποίων δεν εξαρτάται από τον ενδιαφερόμενο, όπως η ανάγκη για περισσότερους επαγγελματίες ενός ορισμένου κλάδου, η κένωση μιας θέσεως σε ένα επάγγελμα με *numerous clausus*. Ιδιαίτερη σπουδαιότητα για τον καθορισμό ορίων στην περιοριστική της ελευθερίας της εργασίας εξουσία του νόμου έχει η αρχή της αναλογικότητας. Σχετικά με την αρχή αυτή πρέπει να παρατηρηθούν τα εξής: Η απαίτηση τυπικών προσόντων, π.χ. πτυχίων ανωτάτων σχολών τελεί σε εύλογη σχέση με τον επιδιωκόμενο νόμιμο σκοπό, μόνον όταν τα προσόντα αυτά είναι πράγματι απαραίτητα για την εκτέλεση της συγκεκριμένης εργασίας ή επαγγέλματος. Ο περιορισμός στην επιλογή ενός ορισμένου

επαγγέλματος είναι δυσκολότερος να δικαιολογηθεί από τον περιορισμό στην άσκηση του επαγγέλματος. Το άρθρο 14 παράγρ. 6 του Συντάγματος προβλέπει υπό ορισμένες προϋποθέσεις την απαγόρευση ασκήσεως του δημοσιογραφικού επαγγέλματος.

Από τη ρητή απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας το Σύνταγμα προβλέπει εξαιρέσεις: 1) Υπό έκτακτες συνθήκες, π.χ. πολέμου και 2) στο πλαίσιο της τοπικής αυτοδιοικήσεως με την προσφορά προσωπικής εργασίας στους Ο.Τ.Α. (άρθρο 22 παράγρ. 2 ΔΚΚ, Π. Δ. 410/1995).

ζζ) Επίταξη εργασίας

Είναι η κρατική πράξη με την οποία επιβάλλεται η παροχή προσωπικών υπηρεσιών προκειμένου να αντιμετωπισθούν προσωρινά στρατιωτικές ανάγκες, ή κοινωνικές ανάγκες, που αφορούν τη δημόσια υγεία, ή προέρχονται από θεομηνία. Ο συντακτικός νομοθέτης θέτει κανόνα κατά τον οποίο οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας απαγορεύεται και στη συνέχεια ρυθμίζει την επίταξη προσωπικών υπηρεσιών ως εξαίρεση του κανόνα. (άρθρο 22 παράγρ. 3 εδ. β). Το άρθρο 22 παράγρ. 3 κατοχυρώνει ρητά την αρνητική ελευθερία εργασίας. Κατά συνέπεια εφαρμόζεται σε κάθε άτομο το οποίο ασκεί, ή δεν ασκεί επάγγελμα, ή εργάζεται περιστασιακά. Η επίταξη εργασίας επιβάλλεται στις ειδικές και εξαιρετικές περιπτώσεις που περιοριστικά απαριθμούνται στο άρθρο 22 παράγρ. 3. Η επίταξη προσωπικών υπηρεσιών είναι δυνατή για δύο κατηγορίες λόγων:

α) Λόγοι που επιτρέπουν τη στρατιωτική, ή πολεμική επίταξη υπηρεσιών είναι ο πόλεμος, η επιστράτευση και αντιμετώπιση αμυντικών αναγκών.

β) Λόγοι της κοινωνικής επίταξης είναι η αντιμετώπιση επείγουσας κοινωνικής ανάγκης από θεομηνία, ή ανάγκης που μπορεί να θέσει σε

κίνδυνο τη δημόσια υγεία. Δεν επιτρέπεται επομένως η επίταξη για σκοπούς άλλους και κυρίως η χρησιμοποίησή της ως αντιαπεργιακού μηχανισμού. Εφ' όσον πάντως η δημιουργούμενη από την απεργία κατάσταση περιέχει τους προβλεπόμενους στη συνταγματική διάταξη κινδύνους είναι δυνατή η επίταξη προσωπικών υπηρεσιών.²⁷

III) ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ²⁸

Κατά το άρθρο 23 παράγρ. 1 το κράτος λαμβάνει τα προσήκοντα μέτρα για την διασφάλιση της συνδικαλιστικής ιδιοκτησίας και την ανεμπόδιστη άσκηση των συναφών με αυτήν δικαιωμάτων εναντίον κάθε προσβολής τους μέσα στα όρια του νόμου. Επίσης, την κατοχυρώνει στο άρθρο 22 παράγρ. 2, όπου η συνταγματική κατοχύρωση των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, οι οποίες συνάπτονται με ελεύθερες διαπραγματεύσεις. Η συνδικαλιστική ελευθερία και οι συνδικαλιστικές οργανώσεις διέπονται από το νόμο 1264/82, όπως τροποποιήθηκε π.χ. με το Ν. 2265/94. Τη συνδικαλιστική ελευθερία κατοχυρώνουν και διεθνείς συμβάσεις που έχουν κυρωθεί από τη χώρα μας.

Υπό τον όρο συνδικαλιστική ελευθερία εννοούμε την ελευθερία ιδρύσεως συνδικαλιστικής οργανώσεως για τη διαφύλαξη και προαγωγή των όρων εργασίας και συμμετοχής σε αυτήν, καθώς και την ελευθερία λειτουργίας της συνδικαλιστικής οργανώσεως.

Το Σύνταγμα κατοχυρώνει το ατομικό δικαίωμα ως ελευθερία του ατόμου (ατομικό δικαίωμα του συνδικαλίζεσθαι) και ως ελευθερία συνδικαλιστικής οργανώσεως (συλλογικό δικαίωμα) και εγγυάται τον ελεύθερο συνδικαλισμό (θεσμική εγγύηση). Το δικαίωμα του συνδικαλίζεσθαι ανήκει στους εργαζόμενους και στους εργοδότες. Η

---

²⁷ Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό μέρος, σελ. 383

²⁸ Δαγτόγλου Π.Δ. Συνταγματικό Δίκαιο Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Β 2006, σελ. 49 επ., Γέροντας Απόστολος, Δημόσιο Οικονομικό Δίκαιο 2002, σελ. 409 επ.

συνδικαλιστική ελευθερία αναφέρεται κυρίως στη σχέση εξηρημένης εργασίας. Όμως ιδρύθηκαν και επαγγελματικά σωματεία από ανεξάρτητους επαγγελματίες των οποίων η ίδρυση και λειτουργία υπάγεται στην εγγύηση της συνδικαλιστικής ελευθερίας. Η συνδικαλιστική ελευθερία αφορά και τους εργαζόμενους στο δημόσιο, ή στα ΝΠΔΔ, όμως δεν αφορά τις επαγγελματικές οργανώσεις που αποτελούν Ν.Π.Δ.Δ. Συνδικαλιστική οργάνωση είναι κάθε οργάνωση προσώπων ίδιου ή παρόμοιου επαγγέλματος στον Ιδιωτικό ή Δημόσιο Τομέα που αποσκοπεί άμεσα στη βελτίωση των όρων ή της αμοιβής της εργασίας, ή του κέρδους της χωρίς να είναι ΝΠΔΔ.

α) Η συνδικαλιστική ελευθερία ως ατομικό δικαίωμα

Η συνδικαλιστική ελευθερία ως ατομικό δικαίωμα είναι η ελευθερία των εργαζομένων και εργοδοτών να ιδρύουν τοπικές, εθνικές, ή διεθνείς συνδικαλιστικές οργανώσεις και να προσχωρούν σε μία ή περισσότερες από αυτές για την προστασία των οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων τους, χωρίς να εξαρτώνται από προηγούμενη άδεια, συναίνεση, ή πλήρωση υποχρεώσεων και χωρίς να υπόκεινται σε δυσμενείς συνέπειες. Δεν αντίκειται στη συνδικαλιστική ελευθερία η υποχρέωση κατοχύρωσης της συνδικαλιστικής οργάνωσης που προκαλεί τον έλεγχο απλής νομιμότητας και της δημοκρατικής δομής της. Κατοχυρώνεται το δικαίωμα του ατόμου να μην προσχωρήσει σε καμία οργάνωση, ή να προσχωρήσει σε μία, ή να αποχωρήσει από άλλη και μάλιστα χωρίς δυσμενείς συνέπειες. Κατά συνέπεια είναι αντισυνταγματική η ρήτρα κλειστού επαγγέλματος, ή της οργάνωσης που εξαρτά την εργασία σε μία επιχείρηση από τη συμμετοχή σε μία ορισμένη συνδικαλιστική οργάνωση.

β) Η συνδικαλιστική ελευθερία ως συλλογικό δικαίωμα

Σημαίνει το δικαίωμα υποστάσεως και λειτουργίας των συνδικαλιστικών οργανώσεων ώστε να μη μπορεί να καταργηθεί, ή να μετατραπεί σε νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου. Επίσης εδώ εντάσσεται και το δικαίωμα οργανωτικής αυτονομίας της συνδικαλιστικής οργανώσεως, ώστε να μην μπορεί να της επιβληθεί από το κράτος, ή τρίτον, οργανωτική δομή, η διοίκηση, ή μέθοδος λειτουργίας. Ακόμη περιέχει και το δικαίωμα συνενώσεως, δηλαδή της ιδρύσεως εθνικών ομοσπονδιών, ή συνομοσπονδιών και της ιδρύσεως διεθνών συνδικαλιστικών οργανώσεων. Στην ελευθερία δράσης των συνδικαλιστικών οργανώσεων ανήκει κυρίως το δικαίωμα της συλλογικής αυτονομίας, να διεξάγουν ελεύθερες διαπραγματεύσεις για τη σύναψη συλλογικών συμβάσεων εργασίας και η διεξαγωγή συλλογικών εργατικών αγώνων.

γ) Η συνδικαλιστική ελευθερία ως θεσμική εγγύηση

Σημαίνει την κατοχύρωση του ελεύθερου συνδικαλισμού ως θεσμού που συμβάλλει στην προστασία των εργαζομένων και στη διατήρηση ή αποκατάσταση της κοινωνικής ειρήνης και απορρέει από τη συνδικαλιστική ελευθερία του άρθρου 23 παράγρ. 1. Επί πλέον όμως ο νομοθέτης θεώρησε τη συλλογική αυτονομία τόσο σημαντική για την κοινωνική ειρήνη που περιέλαβε ειδικές διατάξεις στο άρθρο 22 παράγρ. 2.

Φορείς της συνδικαλιστικής ελευθερίας είναι τα φυσικά πρόσωπα, είτε είναι εργαζόμενοι, είτε εργοδότες. Και ανήλικοι μπορεί να είναι μέλη συνδικαλιστικών οργανώσεων. Η συνδικαλιστική ελευθερία ισχύει και για τους αλλοδαπούς και τους ανιθαγενείς που διαμένουν και εργάζονται νόμιμα στην Ελλάδα. Η διάταξη του άρθρου 107 παράγρ. 1 ΕισΝΑΚ (οι διοικούντες σωματεία πρέπει να είναι Έλληνες πολίτες), δεν συμβιβάζεται με την κατοχύρωση της συνδικαλιστικής ελευθερίας στο Σύνταγμα. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις δεσμεύονται από τους σύμφωνα με το Σύνταγμα νόμους και υπάγονται στο γενικό ισχύον δίκαιο. Οι διατάξεις του άρθρου 12 παράγρ. 2 και 3, που αφορούν τη διάλυση ενώσεως, εφαρμόζονται ανάλογα και στις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Τη συνδικαλιστική ελευθερία απολαμβάνουν και οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι υπάλληλοι του δημόσιου τομέα, όμως υπόκεινται στους περιορισμούς του άρθρου 12 παράγρ. 4. Τέλος, η συνδικαλιστική ελευθερία και το δικαίωμα της απεργίας μπορούν να ανασταλούν κατά το άρθρο 48 παράγρ. 1 του Συντάγματος.

IV) Η ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ

Είναι η νομική ικανότητα των συνδικαλιστικών οργανώσεων, εργαζομένων και εργοδοτών, να καθορίζουν τους όρους εργασίας και τα μεταξύ τους δικαιώματα και υποχρεώσεις συνάπτοντας συμφωνίες (συλλογικές συμβάσεις εργασίας), που έχουν χαρακτήρα κανόνα δικαίου και δεσμεύουν άμεσα τα μέλη τους και ενδεχομένως και τρίτους. Κατά το άρθρο 22 παράγρ. 2, «με νόμο καθορίζονται οι γενικοί όροι εργασίας που συμπληρώνονται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας, συναπτόμενες με ελεύθερες διαπραγματεύσεις και αν αυτές αποτύχουν με τους κανόνες που θέτει η διαιτησία». Αυτή η συνταγματική διάταξη περιορίζει την παντοδυναμία του νομοθέτη υπέρ της συλλογικής αυτονομίας, ο οποίος

δεν μπορεί να διευρύνει το ρυθμιστικό αντικείμενο σε τέτοιο βαθμό που να καθιστά αδύνατη ή περιττή ή να υπονομεύει και να ανατρέπει τη συνταγματικά κατοχυρωμένη συλλογική αυτονομία. Μέσα στα όρια του Συντάγματος ο νομοθέτης μπορεί να διευρύνει το περιεχόμενο της συλλογικής συμβάσεως εργασίας. Έτσι ο νόμος 1876/1990 προβλέπει, ότι η συλλογική σύμβαση εργασίας μπορεί να ρυθμίζει και ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης εκτός από τα συνταξιοδοτικά. Για τον καθορισμό των γενικών όρων εργασίας το Σύνταγμα προβλέπει ένα σύστημα τριών βαθμίδων. Πρώτη βαθμίδα: Καθορισμός από το νομοθέτη. Δεύτερη βαθμίδα: Συμπλήρωση με ελεύθερες διαπραγματεύσεις. Τρίτη βαθμίδα: Διαιτησία. Κατά το άρθρο 22 παράγρ. 2, απορρέει η υποχρέωση των μελών για καλόπιστη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων, αλλά όχι υποχρέωση συμφωνίας. Ο νόμος 1876/1990 διακρίνει τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας σε εθνικές, γενικές, κλαδικές, επιχειρησιακές, εθνικές ομοιοεπαγγελματικές και τοπικές ομοιοεπαγγελματικές. Η συλλογική σύμβαση εργασίας καταρτίζεται και διατηρεί το χαρακτήρα της ως σύμβαση ιδιωτικού δικαίου, όμως εκτός από το ενοχικό μέρος αποτελείται και από ένα κανονιστικό που περιέχει κανόνες δικαίου και λαμβάνεται υπ' όψη αυτεπαγγέλτως στα δικαστήρια και ισχύει μόνο αφού δημοσιευθεί σε ειδικό δελτίο που εκδίδεται στη κεντρική υπηρεσία του Υπουργείου Εργασίας. Σε περίπτωση αποτυχίας των διαπραγματεύσεων το Σύνταγμα προβλέπει, ότι η συμπλήρωση του νομοθετικού καθορισμού των γενικών όρων εργασίας γίνεται από διαιτησία που όμως δεν μπορεί να είναι υποχρεωτική. Η υποχρεωτική διαιτησία είναι αντισυνταγματική γιατί αν ασκείται από Δικαστήρια προσκρούει στη συνταγματική κατοχύρωση του νόμιμου δικαστή (άρθρο 80 παράγρ. 1), αν ασκείται από διοικητικά όργανα αντίκειται στη συνταγματική εγγύηση της δικαστικής προστασίας (άρθρο 20 παράγρ. 1) και ακόμη και αν δεν αποκλείει τη δικαστική προσφυγή αντιβαίνει με τη

συμβατική ελευθερία (άρθρο 5 παράγρ. 1). Από την άλλη μεριά η δυνατότητα της εκούσιας διαιτησίας προκύπτει από το άρθρο 8 παράγρ. 1 του Συντάγματος.

V) ΑΠΕΡΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΑΠΕΡΓΙΑ

Η συνδικαλιστική ελευθερία περιλαμβάνει και την ελευθερία εφαρμογής ορισμένων ανταγωνιστικών μέσων για να πειστεί η αντίπαλη πλευρά στην αποδοχή κάποιων όρων εργασίας. Τα ανταγωνιστικά αυτά μέσα είναι από την πλευρά των εργαζομένων η απεργία και από την πλευρά των εργοδοτών η ανταπεργία. Κατά το άρθρο 23 παράγρ. 2 του Συντ. «Η απεργία αποτελεί δικαίωμα και ασκείται από τις νόμιμα συστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις για τη διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών γενικά συμφερόντων των εργαζομένων».

α) Απεργία

Η κοινή έννοια της απεργίας περιλαμβάνει κάθε συλλογική άρνηση των εργαζομένων να παράσχουν τη συμβατικώς οφειλόμενη προς τον εργοδότη εργασία, όταν αυτό γίνεται με ορισμένο συλλογικό σκοπό. Η συνταγματική έννοια της απεργίας είναι στενότερη, γιατί είναι μόνο εκείνη που ασκείται από τις νόμιμα συνεστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις, αποσκοπεί στη διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών συμφερόντων των εργαζομένων, δεν αφορά τους δικαστικούς λειτουργούς, ή τους υπηρετούντες στα σώματα ασφαλείας και δεν αντίκειται στους περιορισμούς που κατ' εξουσιοδότηση του Συντάγματος θεσπίζει ο νομοθέτης. Το δικαίωμα της απεργίας κατοχυρώνεται μόνο υπό τις προϋποθέσεις αυτές. Στην έννοια της απεργίας κατά το άρθρο 23 παράγρ. 2, περιλαμβάνεται και η στάση

εργασίας, δηλαδή η προσωρινή συλλογική διακοπή της εργασίας χωρίς την εγκατάλειψη του χώρου εργασίας, και η λευκή απεργία, δηλαδή η προγραμματισμένη από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις επιβράδυνση του ρυθμού εργασίας με συνέπειες μειωτικές της αποδόσεώς της. Η απεργία αναφέρεται μόνο σε όσους τελούν σε σχέση εξηρημένης εργασίας, η απεργία είναι δικαίωμα και συλλογικό και ατομικό. Η συνταγματική κατοχύρωση της απεργίας σημαίνει, ότι δεν μπορεί να καταργηθεί, ούτε να περιορισθεί, με τυπικό νόμο, πέρα από το συνταγματικά επιτρεπόμενο όριο. Όταν ασκείται νόμιμα δεν αποτελεί παράβαση της συμβάσεως εργασίας. Η απεργία είναι δικαίωμα και όχι υποχρέωση και η άσκησή της είναι ελεύθερη. Φορείς του δικαιώματος της απεργίας είναι τόσο οι εργαζόμενοι, όσο και οι συνδικαλιστικές οργανώσεις. Το Σύνταγμα προστατεύει μόνο απεργίες που γίνονται για τη διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών γενικά συμφερόντων των εργαζομένων. Ο νόμος 1264/1982, άρθρα 19 έως 22, επιτρέπει την απεργία αλληλεγγύης, επιβάλλει για την άσκηση του δικαιώματος απεργίας προειδοποίηση του εργοδότη 24 ώρες πριν την πραγματοποίησή της, ορίζει ποιο συνδικαλιστικό όργανο κηρύσσει την απεργία, προβλέπει για το προσωπικό ασφαλείας, απαγορεύει την πρόσληψη απεργοσπαστών, απαγορεύει την ανταπεργία. Το Σύνταγμα επιτρέπει στο νομοθέτη να θεσπίσει περιορισμούς του δικαιώματος απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων και των υπαλλήλων των Ο.Τ.Α. και των Ν.Π.Δ.Δ. Το Σύνταγμα επίσης επιτρέπει περιορισμούς για το προσωπικό των κάθε μορφής επιχειρήσεων δημόσιου χαρακτήρα, ή κοινής ωφέλειας, που η λειτουργία τους έχει ζωτική σημασία για την εξυπηρέτηση βασικών αγαθών κοινωνικού συνόλου. Σε περιπτώσεις που κατά την κρίση της κυβερνήσεως διακινδυνεύεται η εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου γίνεται πολιτική επιστράτευση των απεργών. Ακόμα περιορισμοί για το δικαίωμα απεργίας μπορούν να προκύπτουν και από

προηγούμενες συλλογικές συμβάσεις εργασίας και από την παραπομπή σε διαιτησία, ή την διαιτητική απόφαση.

β) Ανταπεργία

Είναι το αντιστάθμισμα της απεργίας από την εργοδοτική πλευρά. Αποτελεί τη συλλογική άρνηση των εργοδοτών να αποδεχθούν την παροχή εργασίας από τους εργαζόμενους. Όταν ασκείται νόμιμα δεν αποτελεί παράβαση της συμβάσεως εργασίας, την οποία καταγγέλλει, αλλά αναστέλλει. Το Σύνταγμα δεν αναφέρεται καθόλου στην ανταπεργία, που σημαίνει ότι δεν την απαγορεύει, αλλά και δεν την κατοχυρώνει ρητά. Η χώρα μας με το Ν. Δ. 4204/1961 τη διεθνή σύμβαση εργασίας 87/1948 που επιτρέπει την ανταπεργία. Όμως ο νόμος 1263/1982 απαγόρευσε την ανταπεργία. Η διάταξη αυτή παραβιάζει τη διεθνή σύμβαση εργασίας 87/1948 και δεν μπορεί να εφαρμοσθεί. Η απόλυτη νομοθετική απαγόρευση της ανταπεργίας είναι αντισυνταγματική και γιατί ανατρέπει τον κανόνα της ισοδυναμίας των κοινωνικών ανταγωνιστών και αποτρέπει τις ελεύθερες διαπραγματεύσεις του άρθρου 22 παράγρ. 2 του Συντάγματος.

VI) ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΣΤΟ ΑΡΘΡΟ 17

α) Γενικά θέματα.

Εννοιολογικός προσδιορισμός: Ο όρος ιδιοκτησία αποδίδει μια εξουσιαστική σχέση ανθρώπου προς πράγμα. Η σχέση αυτή είναι κατ' αρχήν πραγματική. Η ιδιοκτησία ως νομική έννοια είναι δημιούργημα

της έννομης τάξης (Σ.τ.Ε. 400/86). Με την ευρύτερη έννοιά του ο όρος ιδιοκτησία ταυτίζεται με τον όρο περιουσία και περιλαμβάνει οποιοδήποτε περιουσιακό στοιχείο ενοχικής ή εμπράγματης φύσης. Η κατά το Σύνταγμα ιδιοκτησία δεν ταυτίζεται με την κυριότητα του ιδιωτικού δικαίου²⁹. Ο συντακτικός νομοθέτης προστατεύει κάθε εμπράγματη εξουσία. Σύμφωνα με την κρατούσα στην επιστήμη και στη νομολογία άποψη η προστατευόμενη συνταγματικά έννοια της ιδιοκτησίας περιλαμβάνει μόνον τα εμπράγματα δικαιώματα και όχι τα ενοχικά και τα δικαιώματα επί άυλων αγαθών, όπως η πνευματική, βιομηχανική, ή εμπορική ιδιοκτησία.³⁰

β) Η ελευθερία της ιδιοκτησίας:

Σύμφωνα με το άρθρο 17 παράγρ. 1 του Συντάγματος η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του κράτους. Κατοχύρωση της ιδιοκτησίας περιέχει και η οικονομική διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου (άρθρο 17) και το πρώτο πρωτόκολλο της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου (άρθρο 1) και το σχέδιο χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ενώσεως (άρθρο 17). Η ιδιοκτησία προστατεύεται κατ' αρχήν αντικειμενικά ως οικονομικός θεσμός, αναγνωρίζεται επίσης ως ατομικό δικαίωμα, ως δικαίωμα απόκτησης απόλαυσης και διάθεσης. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία είναι δικαίωμα οικονομικό και αποτελεί ειδικότερη μορφή της γενικότερης οικονομικής ελευθερίας.

Η προστασία της ιδιοκτησίας περιλαμβάνει την ελευθερία διατηρήσεως, συντηρήσεως, μετατροπής, χρήσεως και καρπώσεως, μετακινήσεως και διαθέσεως της ιδιοκτησίας. Το δικαίωμα διατηρήσεως ιδιοκτησίας σημαίνει, ότι μονομερής στέρηση της ιδιοκτησίας από το

---

²⁹ Σ.τ.Ε. 2057/94, Σ.τ.Ε. 1503/82, Σ.τ.Ε. 542/99 Ολ. και Ολ. Α.Π. 40/98

³⁰ Δημητρόπουλος Ανδρέας, Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό μέρος, σελ. 343 επ., Τάχος Αναστάσιος, Διοικητικό Οικονομικό Δίκαιο, Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο Ατομικά Δικαιώματα, Γέροντας Απόστολος, Δημόσιο Οικονομικό Δίκαιο

Κράτος επιτρέπεται μόνο όπου το προβλέπει το Σύνταγμα (αναγκαστική απαλλοτρίωση).

Ως προς το δικαίωμα συντηρήσεως της ιδιοκτησίας πρόβλημα παρουσιάζεται όταν επιβάλλεται νομοθετική υποχρέωση εις βάρος του ιδιοκτήτη, π.χ. 1512/1985 που προβλέπει, ότι «Οι κύριοι, επικαρπωτές, ή νομείς κτηρίων οφείλουν να τα διατηρούν σε τέτοια κατάσταση ώστε να μην αποτελούν κίνδυνο ανθρώπων, ή ξένων πραγμάτων, ή κίνδυνο για τη δημόσια υγεία, να μην προσβάλλουν το πολιτιστικό και το πολεοδομικό περιβάλλον και γενικότερα να μην υποβαθμίζουν την ποιότητα ζωής της περιοχής τους. Όμως ο ίδιος νόμος 1512/1985, άρθρο 1 παράγρ. 1 ορίζει ότι: Το Δημόσιο, ή ο οικείος Ο.Τ.Α. αναλαμβάνει το σύνολο, ή μέρος της δαπάνης διατήρησης και ανάπλασης των κτηρίων ανάλογα με το μέγεθος της δαπάνης και την οικονομική κατάσταση του υποχρέου κυρίου».

Στο δικαίωμα μετατροπής, ή μεταποιήσεως της ιδιοκτησίας το Σύνταγμα προβλέπει εξαιρέσεις όπως την απαγόρευση αποψιλώσεως μιας δασικής περιοχής, άρθρο 117 παράγρ. 3 Συντάγματος. Στο δικαίωμα χρήσεως και καρπώσεως δεν περιλαμβάνεται το δικαίωμα καταχρήσεως (άρθρο 281 ΑΚ, άρθρο 23 παράγρ. 5 Συντ.). Εν αμφιβολία η διοίκηση οφείλει να χορηγήσει άδεια οικοδομής διότι υπερέχει το δικαίωμα χρήσεως και καρπώσεως της ιδιοκτησίας.

Κατά το άρθρο 17 παράγρ. 1 τα δικαιώματα εκ της ιδιοκτησίας δεν μπορούν να ασκούνται εις βάρος του γενικού συμφέροντος, γι' αυτό και υπόκεινται σε πολλούς περιορισμούς που αναφέρονται σε διάφορες πλευρές του δημόσιου συμφέροντος.

Φορείς του δικαιώματος της ιδιοκτησίας είναι τα φυσικά πρόσωπα, όπως επίσης και τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού, αλλά και δημοσίου δικαίου. Στα ΝΠΔΔ προστατεύεται όχι μόνο η ιδιωτική αλλά και η δημόσια περιουσία τους.

Η ιδιοκτησία ως ατομικό δικαίωμα έχει απόλυτη ενέργεια και στρέφεται εναντίον όλων, δηλαδή κατά του κράτους και των άλλων φορέων δημόσιας εξουσίας, αλλά και κατά των ιδιωτών, κατά το άρθρο 25 παράγρ. 1 (**αμυντικό δικαίωμα**).

Κατά το άρθρο 17 παράγρ. 1 η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του κράτους και ο συντακτικός νομοθέτης ρητά αναφέρεται στις προστατευτικές υποχρεώσεις του κράτους έναντι της ιδιοκτησίας. Το κράτος οφείλει όχι μόνο να σέβεται, αλλά και να προστατεύει την ιδιοκτησία με θετικές ενέργειες και είναι υποχρεωμένο να αναλαμβάνει τα απαραίτητα διοικητικά και αστυνομικά μέτρα. Η παράλειψη επέμβασης της αστυνομίας είναι παράνομη και το δημόσιο ευθύνεται σε αποζημίωση σύμφωνα με τις ρυθμίσεις των άρθρων 105 – 106 ΕισΝΑΚ (**προστατευτικό δικαίωμα**).

Προστασία της ιδιοκτησίας έναντι των άλλων ιδιωτών παρέχουν το ιδιωτικό και το ποινικό δίκαιο. Οι περιορισμοί της ιδιοκτησίας επιτρέπονται εφ' όσον είναι αντικειμενικοί, επιβάλλονται από το γενικό συμφέρον στα πλαίσια του Συντάγματος, δεν αναιρούν τον πυρήνα του δικαιώματος και κινούνται στα πλαίσια της αρχής της αναλογικότητας.³¹

VII) ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ

Αναγκαστική απαλλοτρίωση με τη στενή έννοια είναι η αφαίρεση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας με μονομερή πράξη της δημόσιας εξουσίας, για δημόσια ωφέλεια και με προηγούμενη πλήρη αποζημίωση του ιδιοκτήτη. Δεν πρόκειται επομένως για αναγκαστική αγοραπωλησία ή διοικητική σύμβαση και η απαίτηση του ιδιοκτήτη για αποζημίωση είναι δημοσίου δικαίου. Εξ άλλου με την απαλλοτρίωση αποκτάται η κυριότητα του απαλλοτριωθέντος κατά τρόπο πρωτότυπο και όχι παράγωγο, με όλες τις

---

³¹ Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο Ατομικά Δικαιώματος, Τόμος Β, σελ. 1015, Γέροντας Απόστολος, Η συνταγματική προστασία της ιδιοκτησίας και αναγκαστική απαλλοτρίωση, Δημητρόπουλος Ανδρέας, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου ΙΙΙ, 2001, σελ. 1012 επ.

εντεύθεν συνέπειες (άρθρο 9 του Ν. 2882/2001). Δεν είναι πάντως απαραίτητο κατά το Σύνταγμα να κηρυχθεί η απαλλοτρίωση αποκλειστικά από το ίδιο το κράτος και έτσι ο νόμος μπορεί να επιτρέψει την κήρυξή της από όργανο του ΝΠΔΔ, π.χ. Ο.Τ.Α.³² Ούτε είναι απαραίτητο η μεταβίβαση της κυριότητας να γίνει προς το κράτος, ή προς Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου, ή να καταβληθεί από αυτά η αποζημίωση. Σε κάθε περίπτωση όμως η απαλλοτριωτική πράξη οφείλει να κοινοποιηθεί στον ιδιοκτήτη αυτούσια, ή με την κοινοποίηση εγγράφου όπου επαναλαμβάνεται το περιεχόμενό της προκειμένου ο τελευταίος να λάβει πλήρη γνώση και να έχει τη δυνατότητα να την προσβάλλει δικαστικά.³³

Προϋποθέσεις

α) Η δημόσια ωφέλεια

Η πρώτη προϋπόθεση της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης είναι να αναμένεται από αυτή δημόσια ωφέλεια. Αυτή είναι αόριστη αξιολογική έννοια και δεν μπορεί να καθοριστεί εφάπαξ, καθώς εξαρτάται από τις εκάστοτε υφιστάμενες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Πρέπει πάντως η ωφέλεια αυτή να είναι εντονότερη από το απλό γενικά συμφέρον της παραγρ. 1 του άρθρου 17, προκειμένου να μπορεί να δικαιολογήσει την κατά πολύ βαθύτερη έναντι του απλού περιορισμού

---

³² Σ.τ.Ε. 108/1991 Ολ., ΕΔΔ 1991, 83

³³ Σ.τ.Ε. 67/2003 ΕλλΔνη 2003,1029

της επέμβαση και στέρηση της ιδιοκτησίας³⁴. Η δημόσια ωφέλεια κατά το 17 παράγρ. 2, αντιδιαστέλλεται προς την στενά οικονομική ωφέλεια του δημοσίου (π.χ. δεν επιτρέπεται να κηρυχθεί αναγκαστική απαλλοτρίωση προκειμένου το κράτος να επωφεληθεί από την αναμενόμενη αύξηση της αξίας ακινήτων με τουριστική ανάπτυξη και εν συνεχεία να πωλήσει αργότερα το απαλλοτριωθέν σε τιμή μεγαλύτερη από την αποζημίωση που θα καταβάλει).

Επίσης η δημόσια ωφέλεια αντιδιαστέλλεται προς την καθαρά ιδιωτική ωφέλεια, π.χ. για την διαπλάτυνση του κήπου ιδιωτικής οικίας, έστω και αν συμβαίνει να κατοικεί σε αυτή δημόσιος λειτουργός. Όμως, δημόσια ωφέλεια κατά τη νομολογία υπάρχει όταν προβλέπεται από το νόμο η επιβολή απαλλοτρίωσης υπέρ ιδιώτη εφ' όσον ο σκοπός της εντάσσεται στην εξυπηρέτηση του γενικότερου δημόσιου συμφέροντος, π.χ. η ίδρυση, ή επέκταση αξιόλογης βιομηχανικής μονάδας.³⁵

Παρά πέρα την δημόσια ωφέλεια πρέπει να την ορίζει ο νόμος κατά ρητή επιταγή του άρθρου 17 παράγρ. 2. Έτσι με διάφορες διατάξεις νόμων έχουν χαρακτηρισθεί κατά καιρούς ως δημόσια ωφέλεια η δημιουργία νοσοκομειακών, βιομηχανικών, τουριστικών μονάδων, η αποκατάσταση ακτημόνων αγροτών, η στέγαση προσφύγων, η διάνοιξη οδών και πλατειών, η στέγαση δημόσιων υπηρεσιών και άλλα. Την προβλεπόμενη γενικά και αφηρημένα στο νόμο δημόσια ωφέλεια έρχεται να εξειδικεύσει στη συνέχεια η διοικητική πράξη με την οποία κηρύσσεται η απαλλοτρίωση συγκεκριμένων πραγμάτων. Η συνταγματική απαίτηση να έχει αποδειχθεί με τον προσήκοντα τρόπο η δημόσια ωφέλεια αφορά ακριβώς την πράξη κήρυξης της απαλλοτρίωσης, καθιστώντας την πράξη αιτιολογητέα από το Σύνταγμα. Ακόμη η αιτιολογία της απόφασης κήρυξης της απαλλοτρίωσης οφείλει

---

³⁴ ΕΣ 1562/2005 ΕΔΔ 2005, 822

³⁵ Σ.τ.Ε. 1449/1979, Σ.τ.Ε. 4236/1980

σύμφωνα με τη ρητή διάταξη του νέου εδαφίου β της παράγρ. 2 του άρθρου 17, μετά την αναθεώρηση του 2001 να περιέχει ειδική αναφορά στη δυνατότητα κάλυψης της δαπάνης αποζημίωσης σε αντίθεση προς ό,τι γινόταν δεκτό με βάση την προηγούμενη διατύπωση του άρθρου 17. Τούτο σημαίνει, ότι εάν υπόχρεος αποζημίωσης είναι το δημόσιο, ή Ν.Π.Δ.Δ. θα πρέπει να υφίσταται σχετικό κονδύλιο στον αντίστοιχο προϋπολογισμό σε ύψος επαρκές για την κάλυψη της δαπάνης. Εάν πάντως μετά την κήρυξη και στη συνέχεια συντέλεση της απαλλοτριώσεως με την καταβολή της σχετικής αποζημίωσης και την περιέλευση του απαλλοτριωθέντος στην κυριότητα του υπέρ ου η απαλλοτριώση, ο σκοπός της τελευταίας δεν εκπληρωθεί και μάλιστα δεν είναι καν εφικτό πλέον να απαλλοτριωθεί ανακύπτει συνταγματική υποχρέωση ανάκλησής της.³⁶ Ρητή σχετική ρύθμιση περιλαμβάνει το άρθρο 12 παρ. 3 Ν.Δ. 797/1971. Η νομολογία πάντως προτίμησε τη μέση οδό μιας σύμφωνης με το Σύνταγμα ερμηνείας. Έτσι δέχεται, ότι το παραπάνω άρθρο δεν αποκλείει υποχρέωση της διοικήσεως προς άρση της συντελεσμένης απαλλοτριώσεως “όταν εδηλώθη σαφώς και ανενδοιάστως βούληση να μη χρησιμοποιηθεί το απαλλοτριωθέν για τον σκοπό για τον οποίο απαλλοτριώθηκε, ή για άλλο σκοπό δημόσιας ωφέλειας, καθώς και όταν παρήλθε πολύ μακρό χρονικό διάστημα και ο υπέρ ου αδράνησε αδικαιολόγητα”.³⁷

Ήδη το θέμα της ανάκλησης συντελεσμένης απαλλοτριώσεως ρυθμίζεται από το άρθρο 12 του Νέου Κώδικα Αναγκαστικών Απαλλοτριώσεων (Ν. 2882/2001), με τρόπο παρόμοιο κατά βάση με τη ρύθμιση του άρθρου 12 του Ν. Δ. 797/1971.

---

³⁶ Σ.τ.Ε. 2040/1992, ΕλλΔ 1993, σελ. 789.

³⁷ Σ.τ.Ε. 1678/1995, Σ.τ.Ε. 1980/2005 Ολ.

β) Η καταβολή πλήρους αποζημίωσης

Η δεύτερη προϋπόθεση της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης είναι η προηγούμενη καταβολή πλήρους αποζημίωσης, η οποία και αποτελεί προϋπόθεση της συντέλεσής της, δηλαδή της μεταβίβασης της κυριότητας και κατάληψης (άρθρο 17 παράγρ. 4 εδάφιο β).

Ως πλήρης αποζημίωση νοείται σύμφωνα με τη νομολογία εκείνη που αντιπροσωπεύει την πραγματική αξία του απαλλοτριούμενου ακινήτου. Δεν περιλαμβάνεται όμως στην αποζημίωση και η περαιτέρω δαπάνη του ιδιοκτήτη η οποία απαιτείται για την αντικατάσταση του απαλλοτριούμενου με άλλο ακίνητο, αφού αυτή δεν συνάπτεται άμεσα με την αξία του ακινήτου, ούτε αποτελεί αναγκαία συνέπεια της απαλλοτρίωσης.³⁸ Αντίθετα η πλήρης αποζημίωση περιλαμβάνει όσες δαπάνες του ιδιοκτήτη αποτελούν αναγκαία συνέπεια της απαλλοτρίωσης, όπως τα έξοδα μεταφοράς επαγγελματικών εγκαταστάσεων που λειτουργούν στο απαλλοτριούμενο ακίνητο. Επίσης περιλαμβάνει τα έξοδα των συστατικών του ακινήτου (π.χ. επικείμενα κτίσματα, περίφραξη, όχι όμως και τυχόν διαφυγόντα κέρδη).³⁹

Η κατά το άρθρο 17 παράγρ. 2 αποζημίωση οφείλει κατ' αρχήν να είναι χρηματική. Εξαίρεση από τον κανόνα αυτό μπορεί να γίνει δεκτή μόνο εφ' όσον συναινεί ο καθ' ου η απαλλοτρίωση και βέβαια υπάρχει σχετική νομοθετική πρόβλεψη (άρθρο 1 παράγρ. 2 του Ν. 2985/2002, ή το άρθρο 242 του Αγροτικού Κώδικα).

Κρίσιμος χρόνος για τον προσδιορισμό της αξίας του απαλλοτριούμενου είναι ο χρόνος της συζήτησης στο δικαστήριο για την προσωρινό ή τον οριστικό προσδιορισμό της, χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψη η ενδεχόμενη εξ αιτίας της απαλλοτρίωσης και μετά την κήρυξή της μεταβολή της αξίας, σύμφωνα με τις παραγρ. 2 και 3 του άρθρου 17.

³⁸ ΑΠ 1593/2003, ΕΛΛΔ 2004, 720

³⁹ ΑΠ 8/1999 Ολ., ΕλλΔνη 1999, 558, ΑΠ 5/2002 Ολ., ΕλλΔνη 2002, 376, ΑΠ 149/ 1992, ΝοΒ 1993, 485, ΑΠ 559/1965, ΝοΒ 1965, 507.

Το Σύνταγμα δεν προβλέπει ρητά ποιος είναι ο υπόχρεος για την καταβολή της αποζημίωσης. Το ζήτημα λύνεται με ειδικές διατάξεις νόμων για κάθε κατηγορία απαλλοτριώσεως. Στην πράξη ενδιαφέρον παρουσιάζουν ιδίως οι ρυμοτομίες, όπου υπόχρεος, ή πάντως συνυπόχρεος είναι ο κύριος του παροδίου ακινήτου, αφού θεωρείται, ότι αυτός ωφελείται αποκτώντας πρόσωπο σε κοινόχρηστα, όπως οδοί, πλατείες κλπ. Η νομολογία του Αρείου Πάγου δεχόταν, ότι με τις παραπάνω διατάξεις καθιερώνεται αμάχητο τεκμήριο ωφελείας των παροδίων και ότι το τεκμήριο αυτό δεν αντίκειται στο Σύνταγμα.⁴⁰ Ωστόσο κάθε αμάχητο τεκμήριο, ως προς τα θέματα αυτά, είναι ευθέως και αντίθετο στη συνταγματική επιταγή για δικαστικό προσδιορισμό πλήρους αποζημιώσεως. Κατόπιν το άρθρο 33 του Ν. 2971/2001 όρισε το τεκμήριο ωφελείας των παροδίων είναι μαχητό και προέβλεψε διαδικασία ανατροπής του.⁴¹ Νέα κρίσιμη εξέλιξη στο όλο θέμα αποτέλεσε η έκδοση απόφασης του ΕΔΔΑ 19/9/2002, Αζάς ΕΕΕυρΔ 2004, 607, με την οποία κρίθηκε, ότι όταν συγκεκριμένη ιδιοκτησία καθίσταται αντικείμενο απαλλοτριώσεως είναι απαραίτητο να εφαρμόζεται μία διαδικασία προκειμένου να διασφαλιστεί η συνολική εκτίμηση των συνεπειών της απαλλοτριώσεως. Έτσι ο Α.Π. σήμερα δέχεται πλέον, ότι αντικείμενο της δίκης του καθορισμού της αποζημίωσης είναι η τελευταία στο σύνολό της.⁴² Συνεπώς ιδιαίτερα στην περίπτωση της διάνοιξης Εθνικών Οδών το αρμόδιο δικαστήριο της ουσίας μπορεί να εξετάσει ενιαία τη χορήγηση αποζημίωσης σε σχέση με την αξία του απαλλοτριούμενου ακινήτου, την αναγνώριση των δικαιούχων και την ύπαρξη ή μη ωφέλειας των ιδιοκτητών. Κατά ρητή πρόβλεψη του εδαφίου α της παραγρ. 2 του άρθρου 17 η καταβολή της αποζημίωσης

---

⁴⁰ ΑΠ 14/1991 Ολ., ΕλλΔνη 1991, 1486.

⁴¹ ΑΠ 598/2001, ΕλλΔνη 2002, 1364

⁴² ΑΠ 10/2004 Ολ, ΑΠ 851/2004, ΕλλΔνη 2004, σελ. 712 και 1607.

πρέπει να προηγηθεί της αποξένωσης του ιδιοκτήτη από την ιδιοκτησία του.

*****

γ) Διαδικασία

Η πρόβλεψη της πρώτης περιόδου του εδαφίου α της παραγρ. 4 του άρθρου 17 περί ανάθεσης του καθορισμού της αποζημίωσης στα αρμόδια δικαστήρια, δεν έχει την έννοια ότι αποκλείεται η τυχόν συναινετική επίλυση των σχετικών διαφορών με συμβιβασμό, διαιτησία, ούτε η διοικητική προεκτίμηση. Αποκλείονται όμως νομοθετικές παρεμβάσεις με την μορφή αμάχητων τεκμηρίων, ή καθορισμού ανώτατου ορίου αποζημίωσης, διότι αυτές φαλκιδεύουν την πλήρη αποζημίωση.

Από το συνδυασμό των διατάξεων των παραγρ. 2 και 4 του άρθρου 17, συνάγεται ότι οι δικονομικές ρυθμίσεις του κοινού δικαίου για τον προσδιορισμό της αποζημίωσης οφείλουν να προβλέψουν δύο στάδια, έναν προσωρινό και έναν οριστικό. Επίσης, οφείλουν να κατοχυρώσουν τη δυνατότητα των διαδίκων να προτιμήσουν τον απευθείας οριστικό προσδιορισμό της αποζημίωσης.

Κατά τα λοιπά η διαδικασία της αναγκαστικής απαλλοτριώσεως διέπεται από τις διατάξεις της κοινής νομοθεσίας, δηλαδή αναγκαστικού νόμου 1731/1939, του Ν.Δ. 3979/1959 και του Ν.Δ. 797/1971. Από την 6-5-2001 ισχύει ο Νέος Κώδικας Αναγκαστικών Απαλλοτριώσεων (Ν.

2882/2001, όπως τροποποιήθηκε με το Νόμο 2985/2002), οι διατάξεις του οποίου εφαρμόζονται κατ' αρχήν στις κηρυσσόμενες μετά την ημερομηνία αυτή απαλλοτριώσεις, αλλά σε ορισμένα θέματα και σε παλαιότερες σύμφωνα με το άρθρο 29. Μία γενική παρατήρηση εδώ είναι, ότι ο καθ' ου η απαλλοτρίωση αναγκάζεται από τις παραπάνω διατάξεις να ακολουθήσει πολύπλοκες και χρονοβόρες διαδικασίες έως ότου επιτύχει την είσπραξη της αποζημίωσης αφού τον προσδιορισμό της αποζημίωσης πρέπει να ακολουθήσει η αναγνώριση δικαιούχων και η καταψήφιση της αποζημίωσης επίσης δια της δικαστικής οδού, γεγονός που έχει οδηγήσει σε επανειλημμένες καταδίκες της χώρας μας για παραβίαση του άρθρου 1 του πρώτου πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ.⁴³

δ) Περιπτώσεις άρσης της απαλλοτρίωσης

Η νομολογία του ΣτΕ διακρίνει τρεις περιπτώσεις όπου η απαλλοτρίωση παύει να ισχύει και η ιδιοκτησία επανέρχεται αυτοδικαίως στον τέως ιδιοκτήτη της :

- **Άρση συντελεσμένης απαλλοτρίωσης :**

Η άρση της απαλλοτρίωσης επέρχεται ακόμη και όταν καταβλήθηκε η αποζημίωση και μεταβλήθηκε το ιδιοκτησιακό καθεστώς, αν παρά την πάροδο 8 ετών, δεν πραγματοποιήθηκε το έργο (διαφορετική είναι η περίπτωση που μεταβλήθηκε ο σκοπός της απαλλοτρίωσης). Τότε ο ιδιοκτήτης έχει δικαίωμα να ζητήσει την επιστροφή της τέως ιδιοκτησίας του.

- **Άρση μη συντελεσμένης απαλλοτρίωσης:**

Μετά την άπρακτη πάροδο “εύλογου χρονικού διαστήματος” (που ποικίλει ανά περίπτωση με βάση τη σημασία του έργου και τις συνθήκες) από την κήρυξη της απαλλοτρίωσης χωρίς τη καταβολή αποζημίωσης, η διοίκηση υποχρεούται μετά από αίτηση του τέως ιδιοκτήτη να άρει την απαλλοτρίωση.

---

⁴³ ΕΔΔΑ 17.1.2002 Τσιρικάκης, ΕΕΕυρΔ 2003, 672, ΕΔΔΑ 11-4-2002 Χατζητάκης, ΕΕΕυρΔ 2004, 212.

- Πάροδος 18 μηνών από τον προσδιορισμό της αποζημίωσης χωρίς να έχει καταβληθεί στο δικαιούχο της

ε) Ειδικές απαγορεύσεις απαλλοτρίωσης

Το άρθρο 18 παράγρ. 8 του Συντάγματος απαγορεύει την απαλλοτρίωση της αγροτικής ιδιοκτησίας, των ονομαστικά αναφερομένων ιερών μονών, εκτός από τα μετόχια, καθώς και γενικά της περιουσίας των Πατριαρχείων και Ιερής Μονής. Εξ άλλου το άρθρο 11 παράγρ. 1 Ν. Δ. 2687/1953 το οποίο αποκτά τυπική ισχύ με την ισχύ του τυπικού Συντάγματος, με βάση τα άρθρα 107 παράγρ. 1 εδ. α Συντ 1975 και 112 Συντ 1952 εξαιρεί από κάθε απαλλοτρίωση τα περιουσιακά στοιχεία επιχειρήσεων που ιδρύονται με εισαγωγή κεφαλαίων εξωτερικού.

στ) Ιδιοκτησία και περιβάλλον⁴⁴

Ιαματικές πηγές: Προσδιορισμοί στην ιδιοκτησία επιβάλλονται αναφορικά προς το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον. Το άρθρο 18 παράγρ. 1 του Συντάγματος αναφέρεται ειδικά στην προστασία των ιαματικών υδάτων και γενικά του υπόγειου πλούτου. Από τη συστηματική ερμηνεία των άρθρων 18 παράγρ. 1 και 17 παράγρ. 1, συνάγεται, ότι το δικαίωμα της ιδιοκτησίας προσλαμβάνει περιεχόμενο

---

⁴⁴ Ανδρέας Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα Ειδικό Μέρος, έκδοση 2005, σελ. 349 επ.

προσαρμοζόμενο στις συγκεκριμένες συνθήκες, δηλαδή στην προστασία των ιαματικών πηγών.

Αρχαιότητες: Ιδιαίτερη προστασία των αρχαιολογικών χώρων προκύπτει από το άρθρο 18 παράγρ. 1. Ο κοινός νομοθέτης οφείλει να διαμορφώσει το δικαίωμα ιδιοκτησίας και να το προσαρμόσει στο πλαίσιο της προστασίας των αρχαιολογικών χώρων.⁴⁵

Αναγκαστική παράταση εμπορικών μισθώσεων: Κατά τη νομολογία οι νόμοι 813/1978 και 833/1978 περί αναγκαστικής παράτασης εμπορικών μισθώσεων περιέχουν περιορισμούς της ιδιοκτησίας και όχι στέρηση της ελεύθερης χρήσης και κάρπωσης, κατά το άρθρο 18 παράγρ. 5. Κατά συνέπεια κρίθηκε απαράδεκτη ελλείψει δικαιοδοσίας αίτηση στο Σ.τ.Ε. για άρση μέτρων που επιβλήθηκαν με τους νόμους αυτούς.⁴⁶

Εισφορά γης: Κατά τη νομολογία το καθοριζόμενο από το νόμο 1337/1983 άρθρο 8 ύψος των ποσοστών εισφοράς γης για τη διαμόρφωση κοινοχρήστων χώρων είναι σύμφωνο με τα άρθρα 17 και 24 του Συντάγματος λαμβανομένης υπ' όψη της αύξησης της αξίας των ακινήτων από την ένταξή τους στο σχέδιο.

Αναδασμός: Επιτρέπεται σύμφωνα με τη διαδικασία που καθορίζει ο νόμος ο αναδασμός αγροτικών εκτάσεων για την επωφελέστερη εκμετάλλευση του εδάφους, καθώς και η λήψη μέτρων για την αποφυγή της υπέρμετρης κατάτμησης, ή για διευκόλυνση της ανασυγκρότησης της κατατμημένης μικρής περιουσίας.

Προστασία κεφαλαίων εξωτερικού: Στην κατηγορία των οικονομικών θεμάτων ανήκει και η προστασία κεφαλαίων εξωτερικού, η οποία ρυθμίζεται στο άρθρο 107 και παρέχεται με νόμους αυξημένης τυπικής δύναμης. Η πριν από την 21 Απριλίου 1967 νομοθεσία, με

---

⁴⁵ Βλ. Ν. 5351/1932, Εφετ. Λαρίσης 979/1998 ΕλλΔνη 1991, σελ. 1318.

⁴⁶ Σ.τ.Ε. 272/1996 ΕΕΔ 1996, σελ. 213.

αυξημένη τυπική ισχύ για την προστασία κεφαλαίων εξωτερικού διατηρεί την αυξημένη τυπική ισχύ που είχε και εφαρμόζεται και στα κεφάλαια που θα εισάγονται στο εξής. Την ίδια ισχύ έχουν και οι διατάξεις των κεφαλαίων Α έως Δ, του τμήματος Α, του Ν. 27/1975 «περί φορολογίας πλοίων και λοιπά.»

VIII) Επίταξη πραγμάτων:

Η επίταξη πραγμάτων προβλέπεται από ειδική νομοθεσία, (βλ. και Ν. Δ. 17/1974). Αναφορικά προς τους λόγους για τους οποίους το Σύνταγμα επιτρέπει την επίταξη πραγμάτων είναι δυνατή η διάκρισή της σε αμυντική και σε κοινωνική επίταξη.

α) Η αμυντική επίταξη επιτρέπεται για την κάλυψη αναγκών των Ενόπλων Δυνάμεων σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης. Η επίταξη αυτή συνδέεται με το έργο των Ενόπλων Δυνάμεων.

β) Επίταξη πραγμάτων επιτρέπεται επίσης για την θεραπεία άμεσης κοινωνικής ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή την υγεία. (Συντ. άρθρο 18 παράγρ. 3). Η επίταξη πραγμάτων είναι θεσμός για την ικανοποίηση αναγκών που έχουν το χαρακτήρα του επείγοντος. Παράλληλα η επίταξη είναι από τη φύση της θεσμός που έχει τον χαρακτήρα του προσωρινού. Δεν αποτελεί οριστική λύση, όπως η αναγκαστική απαλλοτρίωση αλλά προσωρινή λύση. Γι' αυτό δεν επιτρέπεται η διατήρηση της επίταξης πέραν ενός ευλόγου χρόνου έτσι ώστε να ματαιώνεται η απαλλοτρίωση, η οποία και συνεπάγεται την πλήρη αποζημίωση του ιδιοκτήτη.⁴⁷

Νόμος που εκδίδεται μία φορά μόνο μέσα σε τρεις μήνες από την ισχύ του Συντάγματος ορίζει τους όρους και τη διαδικασία για την ανάθεση ή λύση των εγκριτικών διοικητικών πράξεων που εκδόθηκαν με

---

⁴⁷ Ανδρέας Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό μέρος, σελ. 382.

οποιοδήποτε τύπο κατ' εφαρμογή του νομοθετικού διατάγματος 2687/1953, ή των συμβάσεων που έχουν συναφθεί από 21-4-1967 έως 23-7-1974 για επενδύσεις κεφαλαίων εξωτερικού με εξαίρεση εκείνες που αφορούν τη νηολόγηση πλοίων με Ελληνική σημαία.

ΙΧ) Κρατικοποίηση επιχειρήσεων

Μία συνταγματική καινοτομία του Συντάγματος αποτελεί η πρόβλεψη στο άρθρο 106 παράγρ. 3-5 της αναγκαστικής εξαγοράς επιχειρήσεων, ή αναγκαστικής σ' αυτές συμμετοχής του κράτους, ή άλλων δημόσιων φορέων, (Κρατικοποίηση, Δημοτικοποίηση κ.ο.κ.). Η ρητή αυτή συνταγματική ρύθμιση ήταν σκόπιμη διότι η νομολογία περιορίζει το πεδίο προστασίας του άρθρου 17 στην ιδιοκτησία πραγμάτων και μάλιστα ακινήτων και γιατί περιλαμβάνει σημαντικές ιδιοτυπίες έναντι της αναγκαστικής απαλλοτριώσεως κατά το άρθρο 17. Η αναγκαστική εξαγορά, ή συμμετοχή δεν αποτελεί σύμβαση αγοραπωλησίας, αλλά ειδική περίπτωση αναγκαστικής απαλλοτριώσεως, δηλαδή με άλλα λόγια της κρατικοποίησεως επιχειρήσεων, εφαρμοστέες κατά πρώτο λόγο οι διατάξεις του άρθρου 106 παράγρ. 3-5 του Συντάγματος και ο σχετικός νόμος που θα ρυθμίσει την αναγκαστική εξαγορά και συμμετοχή. Οι γενικές αρχές της αναγκαστικής απαλλοτριώσεως ισχύουν και επί εξαγοράς ή συμμετοχής, αφού το άρθρο 106 δεν προβλέπει ρητά παρέκκλιση από αυτές. Η κρατικοποίηση έχει ως αποτέλεσμα τη στέρηση της ιδιοκτησίας του ιδιώτη, με την αφαίρεση της επιχειρήσεως από τον δικαιούχο και μεταβίβασή της στον ωφελούμενο. Η αναγκαστική εξαγορά ή συμμετοχή μπορεί να γίνει εκ μέρους του κράτους, ή άλλων δημοσίων φορέων. Ως δημόσιοι φορείς εννοούνται και ΝΠΔΔ και δημόσιες επιχειρήσεις με οργανωτική μορφή ιδιωτικού δικαίου. Αντικείμενο της εξαγοράς, ή της συμμετοχής είναι μια

επιχείρηση, δηλαδή το σύνολο των περιουσιακών σχέσεων, δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που την αποτελούν. Ως δικαιώματα εννοούνται και τα εμπράγματα και τα ενοχικά και τα δικαιώματα επί άυλων αγαθών. Η νομιμότητα της αναγκαστικής εξαγοράς, ή συμμετοχής εξαρτάται από ορισμένες προϋποθέσεις (ελέγχονται από το Σ.τ.Ε.): Η νομοθετική ρύθμιση, ο χαρακτήρας της επιχειρήσεως και η καταβολή δικαστικά προσδιοριζόμενης αποζημιώσεως. Κατά το άρθρο 106 παράγρ. 3 τα σχετικά με την εξαγορά επιχειρήσεων, ή την αναγκαστική συμμετοχή σε αυτές ρυθμίζονται με νόμο. Ο νομοθέτης δεν έχει ρυθμίσει ακόμα την κρατικοποίηση επιχειρήσεων, αν και έχει εκδώσει νόμους για ειδικές περιπτώσεις κρατικοποίησης (Ν. 1068/1986, Ιδρυτικός της ΕΥΔΑΠ). Η διοίκηση χωρίς νομοθετική εξουσιοδότηση δεν μπορεί να προβεί σε αναγκαστική εξαγορά επιχειρήσεως. Δεν είναι σαφές αν η νομοθετική εξουσιοδότηση πρέπει να περιέχεται σε γενικό νόμο, ή αν αρκεί ειδικός νόμος που να αφορά συγκεκριμένη κρατικοποίηση. Εφ' όσον δεν έχει εκδοθεί ο γενικός νόμος είναι δυνατή η έκδοση νόμου που να αφορά τη συγκεκριμένη κρατικοποίηση, στον οποίο θα προβλέπεται ρητά η υποχρέωση του κράτους προς καταβολή αποζημίωσης. Αναγκαστική εξαγορά, ή συμμετοχή επιτρέπεται μόνο σε επιχειρήσεις που έχουν χαρακτήρα μονοπωλίου, ή που έχουν ζωτική σημασία για την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου, ή που έχουν ως κύριο σκοπό την παροχή υπηρεσιών προς το κοινωνικό σύνολο. Επιχειρήσεις των οποίων το κεφάλαιο εισήχθη από το εξωτερικό μπορούν να εξαγοραστούν αναγκαστικά. Προϋπόθεση της κρατικοποίησης επιχειρήσεων είναι η καταβολή τιμήματος εξαγοράς, ή ανταλλάγματος αναγκαστικής συμμετοχής. Το τίμημα, ή αντάλλαγμα, πρέπει να είναι πλήρες και ορίζεται δικαστικώς. Πριν την καταβολή της αποζημιώσεως δεν μεταφέρονται, ούτε η κυριότητα των πραγμάτων, ούτε ενοχικά δικαιώματα, ούτε δικαιώματα επί άυλων αγαθών, οπότε η κατάληψη

απαγορεύεται. Η αναγκαστική συμμετοχή μπορεί να είναι τέτοιου βαθμού ώστε να περιέρχεται ο έλεγχος της επιχειρήσεως στο κράτος ή στο δημόσιο οργανισμό σε ποσοστό άνω του 50%. Σε αυτή την περίπτωση το Σύνταγμα παραχωρεί στον μειωψηφούντα μέτοχο, εταίρο ή κύριο την έννομη αξίωση εξαγοράς από το κράτος της συμμετοχής του στην επιχείρηση. Οι επιχειρήσεις που κρατικοποιήθηκαν μπορούν οποτεδήποτε να επιστραφούν ή να μεταφερθούν στον ιδιωτικό τομέα (αποκρατικοποίηση ή ιδιωτικοποίηση).⁴⁸

---

⁴⁸ Δαγτόγλου Π. Δ., Συνταγματικό Δίκαιο Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Β 2005, σελ. 1117 επ., Γέροντας Απόστολος, Δημόσιο Οικονομικό Δίκαιο, 2002, σελ. 466 επ., Δημητρόπουλος Ανδρέας, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου ΙΙΙ, 2001, σελ. 1119 επ., Γέροντας Απόστολος, Η Συνταγματική Προστασία της Ιδιοκτησίας και Αναγκαστική Απαλλοτρίωση.

Χ) ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Καταλήγοντας στο τελικό συμπέρασμα επισημαίνουμε τα κυριότερα σημεία της παραπάνω μελέτης ως εξής:

1) Το οικονομικό δίκαιο αναφέρεται στις νομικές ρυθμίσεις που διαμορφώνουν την οικονομία και ρυθμίζουν την εξέλιξή της. Η σχέση δικαίου και οικονομίας με τη μορφή της ρύθμισης της οικονομικής δραστηριότητας αποτέλεσε αντικείμενο επιστημονικής μελέτης και διερεύνησης. Οικονομικά δικαιώματα είναι τα συνταγματικά δικαιώματα που αφορούν τον οικονομικό χώρο, και αποτελούν τις βασικές εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας. Το **αμυντικό** περιεχόμενό τους στρέφεται κατά της κρατικής και κάθε άλλης εξουσίας, το **προστατευτικό** στρέφεται μόνο προς το κράτος αξιώνοντας παροχή βοήθειας για την απόκρουση κάθε απειλής και το **εξασφαλιστικό** περιεχόμενό τους, εφ' όσον αναγνωρίζεται, στρέφεται προς το κράτος αξιώνοντας την παροχή των απαραίτητων μέσων για την άσκηση του δικαιώματος.

2) Το Σύνταγμα προβλέπει ρητώς και κατοχυρώνει τα οικονομικά δικαιώματα και συγκεκριμένα: **αα)** Στο άρθρο 5 παράγρ. 1, σε συνδυασμό με το άρθρο 106 τη συμμετοχή του πολίτη στην οικονομική ζωή με την προβληματική υπό τον όρο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. **ββ)** Το δικαίωμα της εργασίας και την επαγγελματική ελευθερία στο άρθρο 22. **γγ)** Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας στο άρθρο 17 και **δδ)** Τη συνδικαλιστική ελευθερία στο άρθρο 23.

3) Όσον αφορά τη συμμετοχή στην οικονομική ζωή σύμφωνα με το άρθρο 5 παράγρ. 1, σε συνδυασμό με το άρθρο 106 επισημαίνεται, ότι η ελευθερία της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας δεν αναφέρεται μόνο στην παραγωγή και προσφορά, αλλά στην κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών. Κατοχυρώνονται με το άρθρο 5 παράγρ. 1 η ελευθερία των συμβάσεων που περιλαμβάνει την ελευθέρια συνάψεως και καταγγελίας

μιας συμβάσεως το περιεχόμενο μιας συμβάσεως. Η οικονομική ελευθερία προστατεύει και την ελευθερία συστάσεως, οργανώσεως και λειτουργίας των κερδοσκοπικών ενώσεων και προ πάντων των εμπορικών εταιρειών. Αναλύθηκε ο όρος της ελευθερίας του ανταγωνισμού και τι δεν συμβιβάζεται με αυτόν, η ελευθερία της διαφημίσεως και εις ποίους περιορισμούς υπόκειται αυτή και τέλος ποίοι είναι οι φορείς της οικονομικής ελευθερίας. Ακολούθως αναλύθηκαν οι περιορισμοί της οικονομικής ελευθερίας και τα δικαιώματα των καταναλωτών. Η οικονομική ελευθερία δεν επιτρέπεται να παραβιάζει τα χρηστά ήθη και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, άρθρο 106 παράγρ. 2, όπου το Σύνταγμα προβλέπει ρητώς διάφορες άλλες μορφές κρατικής παρεμβάσεως, κυρίως στο καθεστώς της ιδιωτικής ιδιοκτησίας με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος, τη χωροταξική αναδιάρθρωση της χώρας, τη διάθεση ιδιαίτερων πόρων και υδάτων και την εκμετάλλευση λιμνοθαλασσών και μεγάλων λιμνών, άρθρα 24 και 18 του Συντ.

4) Διαπραγματευθήκαμε το δικαίωμα της εργασίας κατά το άρθρο 22 παράγρ. 1 του Συντ. και την επαγγελματική ελευθερία. Τονίσαμε τη συνταγματική προστασία της εργασίας, το περιεχόμενο και λειτουργίες του δικαιώματος της εργασίας, που συνίσταται στη διασφάλιση της θέσεως εργασίας, την αξίωση για ίση αμοιβή και ίση εργασία, την αξίωση για δίκαιες, ασφαλείς και υγιεινές συνθήκες εργασίας, την ελευθερία επιλογής και αλλαγής επαγγέλματος ή εργασίας, εκπαίδευσως, επιμορφώσεως και την απαγόρευση αναγκαστικής εργασίας. Αναφερθήκαμε στην ειδικότερη ρύθμιση ορισμένων περιορισμών του άρθρου 22 και εξειδικεύσαμε την επίταξη εργασίας.

5) Το άρθρο 22 παράγρ. 2 κατοχυρώνει τη συνδικαλιστική ελευθερία και αναλύσαμε τον όρο ως ατομικό δικαίωμα, ως συλλογικό δικαίωμα, ως θεσμική εγγύηση και αναλύσαμε την λειτουργία της συνδικαλιστικής ελευθερίας, τη συλλογική αυτονομία των

συνδικαλιστικών οργανώσεων, το δικαίωμα της απεργίας και ανταπεργίας που προβλέπονται από το Σύνταγμα η πρώτη και από τη διεθνή σύμβαση εργασίας, 87/1948, η δεύτερη, που κυρώθηκε με το Ν. Δ. 4204/1961.

6) Αναφερθήκαμε διεξοδικώς στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας κατά το άρθρο 17 προσδιορίζοντας εννοιολογικά αυτήν και ειδικότερα στην ελευθερία της ιδιοκτησίας, η οποία έχει αμυντικό και προστατευτικό δικαίωμα και προστασία αυτής παρέχουν έναντι των άλλων ιδιωτών το ιδιωτικό και το ποινικό δίκαιο. Έγινε λεπτομερής αναφορά στην αναγκαστική απαλλοτρίωση, τις προϋποθέσεις της δημοσίας ωφέλειας, της καταβολής πλήρους αποζημιώσεως στον ιδιοκτήτη και δικαιούχο, την διαδικασία της απαλλοτριώσεως, τις ειδικές απαγορεύσεις απαλλοτριώσεως και θίξαμε την ιδιοκτησία και το περιβάλλον, τις ιαματικές πηγές, τις αρχαιότητες, τις εμπορικές μισθώσεις, την εισφορά γης, τον αναδασμό, την προστασία κεφαλαίων εξωτερικού και την επίταξη πραγμάτων. Μια συνταγματική καινοτομία του Συντάγματος αποτελεί η πρόβλεψη της αναγκαστικής εξαγοράς επιχειρήσεων, ή αναγκαστικής σ' αυτές συμμετοχής του κράτους, ή άλλων δημοσίων φορέων.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

1. Στα Ελληνικά:

Οικονομικά Συστήματα είναι οι μορφές οργάνωσης και λειτουργίας του οικονομικού χώρου, και διακρίνονται σε δύο μορφές: στο σύστημα της οικονομίας της αγοράς και στο σύστημα της προγραμματισμένης οικονομίας. Το ελληνικό Σύνταγμα είναι οικονομικοπολιτικά ουδέτερο και εναποθέτει στο νομοθέτη την επιλογή της εκάστοτε μορφής οικονομικού συστήματος, αναδεικνύοντας την αποφυγή της ατομοκεντρικής αντίληψης και της κρατικά διευθυνόμενης οικονομίας. Οικονομικά Δικαιώματα είναι ο κλάδος των Συνταγματικών δικαιωμάτων που αφορά την οικονομική δράση, τις οικονομικές σχέσεις και τη διαμόρφωση του οικονομικού χώρου. Το Σ106 κατοχυρώνει για την προστασία κάθε μη ρυθμισμένης από το Σύνταγμα οικονομικής δραστηριότητας τη Γενική Οικονομική Ελευθερία, η οποία εκδηλώνεται μέσω της ελευθερίας των συμβάσεων, των κερδοσκοπικών ενώσεων και του ανταγωνισμού. Το δικαίωμα της Ιδιοκτησίας τελεί υπό την εποπτεία του κράτους. Οι περιορισμοί που επιβάλλονται είναι η αναγκαστική απαλλοτρίωση (μονομερής πράξη του κράτους για λόγους δημόσιας ωφέλειας από το νόμο έναντι πλήρους δικαστικά προσδιοριζόμενης αποζημίωσης), η επίταξη (με τη διαφορά ότι αφορά προσωρινό χρονικό διάστημα και δεν οφείλεται πλήρης αποζημίωση) και η κρατικοποίηση των επιχειρήσεων (αναγκαστική εξαγορά ή συμμετοχή του κράτους ή δημόσιων φορέων σε μονοπωλιακές επιχειρήσεις). Το δικαίωμα της Εργασίας είναι και ατομικό δικαίωμα και περιλαμβάνει την ελευθερία και της εργασίας και της μη εργασίας. Τα δικαιώματα στη Συνδικαλιστική Δράση και στη Συλλογική Αυτονομία είναι αλληλένδετα. Τέλος, το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα της Απεργίας συνδέεται με το δικαίωμα της Ανταπεργίας.

2. Στα Αγγλικά:

Summary:

Financial Systems are the forms of organisation and function of the financial field, and these forms are divided into two types: the system of Market Economy and the system of planned economy. The Greek Constitution is economically and politically neutral and it entrusts the legislator to choose on each occasion the type of the functional system,

revealing in this way the absence of any individually-centred or controlled by the state economy. Financial Rights is the branch of the Constitutional rights which regards the financial activity, the financial relations and the formation of the financial field. The Article 106 of the Greek Constitution safeguards any financial activity which is not prescribed by the Financial Constitution of the General Financial Freedom, which is expressed through the freedom of the agreements, the profitable associations and competition. The right of Property functions under the State supervision. The restrictions imposed are the compulsory expropriation (one sided act by the state in cases of the public profit by the law towards totally determined by the court of law compensation), requisition (on the grounds that it concerns temporary period of time and no total compensation is owed) and the companies nationalization (compulsory buying off or the state's participation or public agents in monopolistic companies). The right in Work is both an individual right and it involves the freedom of work or not work. The rights in Trade Unions' Action and in Corporate Autonomy are interrelated. Finally, the right in Strike, which is constitutionally safeguarded, it is related to the right in Lockout.

3. Στα Γερμανικά:

ZUSAMMENFASSUNG

Die Wirtschaftssysteme sind die Organisalionism und Funktionsformen des wirtschaftlichen Gebiets und zeichnet sich in zwei Typen ans: in der Freien Marktwirtschaft und in dem System des Programmierten Wirtschafts. Die griechische Verfassung ist wirtschaftspolitisch neutral und gibt dem Gesetzgeber die Wahl des jeweiligen Forms des wirtschaftlichen Systems, herrergebend die Vermeidung der atomzentrischen Auffassung und der Planwirtschaft.

Wirtschaftliche Rechte ist das Sachgebiet der verfassungsmäßigen Rechte, das die wirtschaftliche Activität, die finanziellen Beziehungen und die Gestaltung des wirtschaftlichen Fachgebiets betrifft. Der Paragraph 106 der Verfassung verankert für den Schutz jeder nicht in der Verfassung geregelter wirtschaftlicher Handlung die Freie Marktwirtschaft, die durch die Handlungsfreiheit, die Wirtschaftsverbände und durch den freien Wettbewerb Ausdruck findet. Das Recht der Eigentum wird vom Staat kontrolliert. Die ausgesprochenen Rechtsschranken sind die Enteignung (einseitige Handlung des Staates zum Gemeinwohl aufgrund eines Gesetzes gegen eine vom Gericht bestimmten kompletten Entschädigung), die Beschlagnahme (vorausgesetzt, dass dies eine vorläufige Zeitspanne betrifft und keine komplette Entschädigung geschuldet wird) und die Verstaatlichung der Unternehmen (notwendige Übernahme oder Teilnahme des Staates oder der öffentlichen Träger an monopolischen Unternehmen). Das Recht der Arbeit ist atomische Recht und umfasst die Freiheit der Arbeit und der Nicht-Arbeit. Die Rechte in der gewerkschafts Aktivität und in der kollektiven Autonomie sind miteinander verbunden. Zuletzt ist das in der Verfassung verankertes Recht auf Streik mit dem Rechts auf Ausstand verbunden.

ΒΑΣΙΚΑ ΛΗΜΜΑΤΑ:

1. Οικονομία, οικονομικά συστήματα, οικονομικά δικαιώματα, γενική οικονομική ελευθερία, ιδιοκτησία, αναγκαστική απαλλοτρίωση, επίταξη, κρατικοποίηση επιχειρήσεων, εργασία, συνδικαλιστική δράση, συλλογική αυτονομία, απεργία, ανταπεργία

2. Economy, Financial Systems, Financial Rights, General Financial Freedom, Property, compulsory expropriation, requisition, the companies

nationalization, work, Trade Unions' Action, Corporate Autonomy, Strike, Lockout

3. die Wirtschaft, die Wirtschaftssysteme, wirtschaftliche Rechte, die Freie Marktwirtschaft, die Eigentum, die Enteignung, die Beschlagnahme, die Verstaatlichung der Unternehmen, die Arbeit, die gewerkschaft Aktivität, die kollektive Autonomie, Streik, Ausstand

Βιβλιογραφία

- 1)Αναστασόπουλος Ι.,Σημειώσεις Δημόσιου Οικονομικού Δικαίου,1986
- 2)Βελέντζας Ι., Οικονομικό Δίκαιο 1987
- 3) Γεωργόπουλος Κων. Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο 2001
- 4)Γέροντας Απόστολος, Δημόσιο Οικονομικό Δίκαιο, 2002
- 5)Γέροντας Απόστολος, Η Συνταγματική Προστασία της Ιδιοκτησίας και Αναγκαστική Απαλλοτρίωση,2003
- 6)Δαγτόγλου Π., Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, τομ. Α,
- 7)Δαγτόγλου Π.Δ., Συνταγματικό Δίκαιο Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Β 2006
- 8)Δημητρόπουλος Ανδρέας, Γενική Συνταγματική Θεωρία, 2004

- 9) Δημητρόπουλος Ανδρέας, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου ΙΙΙ, 2001
- 10) Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά Δικαιώματα Ειδικό Μέρος, έκδοση 2005
- 11) Θεοδώρου Θ., Το δικαίωμα της εργασίας, ΕΕΔ 1978. 171
- 12) Κατρούγκαλος Γ.: Τα Κοινωνικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Σάκκουλα 2006
- 13) Δ. Κυριαζής – Γουβέλης, Η μορφή του πολιτεύματος και τα θεμελιώδη δικαιώματα, Το Σ 1975. 271, σελ. 280
- 14) Λεβέντη Γ., Τα κοινωνικά δικαιώματα, Το Σ 1976. 145, σελ. 162 έως 171
- 15) Μάνεσης – Μανιατάκης, Κρατικός παρεμβατισμός και Σύνταγμα, ΝοΒ 29 σελ. 1208
- 16) Μάνεσης, Συνταγματικά Δικαιώματα – Ατομικές Ελευθερίες 1982
- 17) Παραρά Π., Η Ελευθερία της εργασίας και το δικαίωμα προς εργασία του άρθρου 22 παράγρ. 1
- 18) Σταθόπουλου Μιχ., Οικονομική Ελευθερία, Οικονομικό Σύνταγμα και Σύνταγμα, Το Σ 1981
- 19) Τάχος Αναστ., Διοικητικό Οικονομικό Δίκαιο 1985
- 20) Δ. Τραυλός – Τζανετάτος, Εργατικό Δίκαιο και Βιομηχανική Κοινωνία, έκδ. Παπαζήσης, 1977
- 21) Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και Κοινωνικά δικαιώματα, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα 2005

Νομολογία

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΕΕΕυρΔ 1 / 2004

ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΣτΕ

1. ΣτΕ 2125/77
2. ΣτΕ 458/79
3. ΣτΕ 2315/79
4. ΣτΕ 2193/82
5. ΣτΕ 1366/83
6. ΣτΕ 1148/88
7. Ολ ΣτΕ 108/91
8. Ολ ΣτΕ 1821/95

9. ΣτΕ 272/96

10. Ολ ΣτΕ 1980/2005

ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ Ολ ΑΠ

1. Ολ ΑΠ 626/80

2. Ολ ΑΠ 14/91

3. Ολ ΑΠ 2/98

4. Ολ ΑΠ 40/98

5. Ολ ΑΠ 8/99

6. Ολ ΑΠ 5/2002

7. Ολ ΑΠ 10/2004